

मे १९७५

मित्रमेढ

[२१]

सर्व पक्षी गुरुत्मान्ताकडे म्हणजे गुरुडाकडे नेले आणि मोठ्याने रडत टिटवीची अंडी समुद्राने कसा व्यापार करून लाटे-बरोबर ओढून नेली हे सांगितले.

"टिटवी जशी अंडी सोडून कोठे निघून गेली होती?" गुरुडाने त्यांना विचारले.

पक्षी म्हणाले— "महाप्रभो! पोटाची खळखळी बराचला हवीच ना? म्हणून दाण्याच्या शोषार्थे कोठेकोठे जावेच लागते. टिटवीचे जोडपे नात्याच्या शोषार्थे कोठे तरी निघून गेले होते त्या वेळी समुद्राने वेळ साधून हा दुष्टपणा केला. या जगा-तल्या सर्व कष्टाच्या व लबाडीच्या मुळाशी पोटाच कारण असते ही गोष्ट सिंह व मेंढ्याच्या गोष्टीवरून आपल्याला कळतेच की नाही?

"सिंह व मेंढ्याची काय बरे तो गोष्ट?" गुरुडाने विचारले.

तेव्हा महातात्या बतकिणीने ती कथा अशी सांगितली.

सिंह व मेंढा यांची गोष्ट

एका अरण्यात एक मेंढू आपल्या कळपातून वाट चुकून कोठे तरी जातां जातां एकटे झाले आणि त्या दिवसापासून त्याला एकट्याने आयुष्य कंठावे लागू लागले. परंतु खुल्या वातावरणात मन मोकळेपणाने बातपीत हिंडत फिरत राहल्याने त्याचा अंगठिड खूप वाढला व शिंवे पण मोठी लांब झाली. त्याला पाहून व त्याची शिंगे पाहून अरण्यातील जनावरे भिऊ लागली.

एके दिवशी अचानकपणे सिंहाने त्याला पाहिले. त्याचा तो अवाढव्य देह, लांबलांब

करीब शिंगे पाहून सिंह मनात म्याला. 'बाप रे बाप! हे निःशंकपणे अरण्यात फिरते आहे, म्हणजे आपल्या जिवाला धोकाच आहे!'

परंतु एकदा सिंहाने त्या मेंढ्याला शवत वरत असताना पाहिले व स्वतःच्या भित्री-पणाचे त्याला हंसू आले. "हत् तिच्या! हे शवत खाणारे जनावरच तर आहे! याच्या भंगात माझ्या इतके बळ कोठून असणार? उलट माझा आहार होऊ शकेल!" असा विचार करून सिंहाने त्याला ठार करून खाऊन टाकले.

म्हातात्या बतकिणीने ती गोष्ट येथवर सांगतां सांगतांच विष्णूकडून गुरुडाकडे निरोप आला की विष्णूला गुरुडवाहूनभर वसून कोठे तरी जावयाचे होते म्हणे.

गुरुड विष्णूकडे जाऊन म्हणाला— "प्रभो! मी आतांच कसा येऊ म्हणता? माझ्या पक्षी कुळातल्या टिटवीची अंडी समुद्र ओढून घेऊन गेला आहे ती अंडी तिला परत आणून देण्याची जबाबदारी माझ्यावरच आहे! समुद्र माझ्या प्रजेवर असा अत्याचार करीत राहला तर मी त्यांचे वाहन म्हणून स्वतःला मिरवितो त्यांची शोभा तरी माझ्या प्रजेच्या समोर काय राहणार?"

लगेच विष्णूने आपला बाण धनुष्यावर खडबून समुद्रावर नेम धरला व म्हणाला—

"हे बघ रे, टिटवीची अंडी तिला तावड-तोव आणून दे, नाही तर हा बाण तुला अटवून वाळू करून टाकील."

ते ऐकून समुद्र भयभित होऊन 'थरथर' कापू लागला. त्याने टिटवीची अंडी आणून त्या जोडप्याला दिली.

दमनकाने संजीवकाला ही गोष्ट सांगितली व म्हणाला— "तुला सही मदत करू शकतील असे मित्र आहेत का? म्हणून तू सिंहाशी दोन हात करण्याचा विचार मनातून काढून टाक!"

"मित्रा! सिंह मला ठार करणार आहे किंवा हे मला कसे काय रे कळणार?" संजीवकाने दमनकाला विचारले.

"ते बहूची कळेल. सिंह आपल्या सिंहा सनावर म्हणजे दगडावर बसला असता तू जवळ जाशील तेव्हा सिंह हस्तमुखाने व संतपणे बसून दाहला तर तुला काही धोका नाही. परंतु शेपूट वर करून पंजे वट्ट आवळून तुला हुकून पाहतांच नजर करडी करील तर तो तुला ठार करणार असे समज." दमनक म्हणाला.

नंतर दमनक करटकाला भेटला. करटकाने त्याला विचारले—"काय करून आलास?"

"दोघांच्या मनांत विष पेरून आलो आहे." दमनक म्हणाला.

"खरंच का?" करटकाने विचारले.

"मांस फारस्थान कसे पळ्यास पेंते, हे तुला दिसेलच. सिंह आणि बैल दोघां-मधल्या स्नेहाचा धागा तोडून आलो आहे." दमनक म्हणाला.

"स्वांत काय आश्चर्य रे? तेच करण्यासाठी पाणी बहात असतां दगडभुडो विरचळून नाही का जात? तू कारस्थान

करण्याचे योजलेस तर त्याची मंत्री कधी राहील? पण प्रवदा खटाटोप करून तुला काय मिळणार?" करटकाने विचारले.

"हा काय प्रश्न झाला? मी प्रधान मंत्री होईन व मला त्याचा पुष्कळ फायदा नाही का मिळणार? जाडजूड ग्रंथ वाचून त्या राजदामुळे पैसा व अधिकार न मिळविणाऱ्यांची विद्या फुकट व्हेत चांग-तात!" दमनक म्हणाला.

"परंतु स्वायंदेखील वाईटच नाही का? या तुच्छ देहासाठी वाटेत ते कारणे बरोबर नाही. या शिवाय तुला लबाडी बाहेर पडली तर माने एका लबाडाची दुर्गत झाली तशी दुर्गत होऊन तुझ्या जिवावर वेतले नाही म्हणजे पुरे!" करटक म्हणाला.

"काय रे ती गोष्ट?" दमनकाने विचारले.

करटक लबाड माणसाची गोष्ट सांगू लागला.

सिंहा बहिणी

[१]

[संव्याकुमार व निशीथने सांगितले ते खरे सत्यचून राक्षस दाडीवाल्यास भेटायला गेला. नंतर दोघे भाऊ राक्षसाच्या बाबयानजीकच्या सरोवराकडे गेले. एक अणू दगडाची मुल्ले भावा व दुसरा माकड भावा. जेव्हा राक्षसाचे बरोबर आलेल्या एका मुलीने राक्षसाचा आवाज ऐकून तिचा भावंडांना सरोवरात धकलले. सर्व हंस आले. पुढे—]

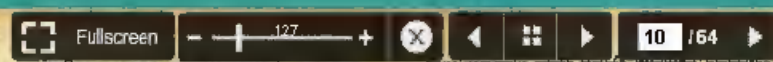
राक्षसाने आणजी एकदा जोराने "कोडे दाडीवाल्याची भेट झाल्यावर आपण फस-आहा रे?" अशी आखेळी दिली. त्याचे त्याला कळले होते. त्याच्या आवाजावरून त्याला त्याबद्दी. राक्षसाला आलेला पाहूनच दाडी-खूप राग आल्यासारखे दिसत होते. संव्या-कुमार व निशीथ दोघांनी त्याला थाप-सर्व गोष्टी सांगितल्यावर कपाळावर हात मारीत दाडीवाला म्हणाला—"अस्स! म्हणजे लबाड लुच्चांना तू आपल्या वाडधातव सोडून आला आहेस म्हणायचाचस? जरे, त्या लबाडांनी माझ्या जनळ्याची तवे भस्मे

व अंजने लुवाडून नेवी आणि आतां तुला टोपी घालायला गेले आहेत का? ते कोठे लपून काम करीत आहेत हे जाऊन व वेळवरच पाहिले नाहीस तर तुझ्या जिवाला धोका आहे, समज! तेव्हां जा बघू लवकर! आपले दोघांचे गुपित जर का त्यांना कळले तर तू एकटाच नाहीस तर आपण दोघे मेलो समज! मुख्य करून आपल्या वाड्यातली गुपिते त्यांना जर का कळली तर आपल्या दोघांच्या आयुष्याची दोरी खंडलीच, लक्षात ठेव! तेव्हां पळ आणि त्यांना प्रथम वाटेला लाव!" दाढीवाल्याने राक्षसाला उलटघा-पावलीच पाठवून दिले.

दाढीवाल्याच्या सल्ल्याप्रमाणे आपल्या किल्लाबजा वाड्यात परत आत्मयत्न राक्षसाने, त्याने नेमलेल्या जागी संध्याकुमार व निधीप नाहीत हे पाहिले. म्हणून त्याने ओरडून विचारले होते—“कोठे आहां रे?” आणि तसाच ओरडत तो सरोवराच्या काठी आला. पण तेथेसुद्धा त्यांचा पत्ता नव्हता.

रागाने त्याचा सर्व देह सालपासून वरपर्यंत भडकला. त्याने ती जागा त्या दोघांना हुडकून काढण्यासाठी चाळून काढली. संध्याकाळपर्यंत त्या प्रयत्नात तो इतका दमून गेला की वाड्यात जाऊन स्वस्थ पडून राहण्याविषय दुसरा उपाय उरला नाही.

राक्षस त्यांना शोधत होता तितका वेळ उदयन व त्याचे दोघे भाऊ सरोवरात होते. उदयन हंस रूपात राहून सर्व गंमत पहात होता. परंतु राक्षस आपल्या वाड्यात निघून गेलावर उदयन स्वस्वरूपात पाण्यातून बाहेर आला. त्याच्या पाठीमाठ तो हंस रूपात असलेली मुलगीसुद्धा पाण्याबाहेर आली. तिने उदयनाला विचारले—

“तुम्ही कोणीतरी दुर्दैवी वाट चुकून या वाड्यात आलेले दिसता आहां. या वाड्याच्या चारीबाजूला सुमारे चार कोस अंतरातल्या प्रदेशात कोणी कीडमूली प्रवेश

करून झकणार नाही इतकी कीडकीट व्यवस्था आहे. प्रवेश केलाच तर त्याला धरून बांधून कैद करणारा एक दाढीवाला नेमलेला आहे. त्याचा डोळा चुकवून बेणे बसवेल्याही शक्य नाही. इतके असूनही तुम्ही आत कसे काय झालात, हे मला तरी कळले नाही. मला वाटते, अजून ही तुम्ही ही जागा सोडून पळून जाणे तुमच्या हिताचे आहे. नाही तर तुमचा जीव धोक्यात पडेल. हा वाडा तुमच्या एका पुण्ड राक्षसाचा आहे. तो आतां येथे नाही. तो केव्हा येतो आणि केव्हा जातो कोणांना कळत नाही. तो येण्यापूर्वी मी तुम्हांला तुमच्या भावांना स्वस्वरूप प्राप्त होण्यास एक यक्ती सांगते. ती करून तुम्ही आपल्या वाटेने निघून जा.”

सर्व ऐकत घेतल्यावर उदयन म्हणाला— “जाव्ही वाट चुकून या वाड्याला आलो नाही. ह्या वाड्यात काय आहे, कोण राहतो व कशासाठी बघीरे मोष्टी कळाव्या म्हणूनच तर आलों आहों. तेव्हां तू आमच्याविषयी ती काळजी करण्याचे कारण नाही. तुला या राक्षसाविषयी जे काही माहीत आहे ते सांगितलेस की पुरे. आतांपर्यंत तू कोण हे नाही सांगितलेस. सांगायला काही हरकत नसेल तर ऐकण्याची इच्छा आहे.”

तेव्हां ती सरोवरकन्या थोडा विचार करून म्हणाली—“सांगायला काहीच हरकत नाही. परंतु सांगितले तरी तू काही करू शकशील असे देखील मला वाटत नाही. तरी तू विचारलेसच म्हणून सांगते.” असे सांगून ती पुन्हा सरोवरात गेली आणि काही वेळाने आणखी दोघां हंसां-बरोबर बाहेर आली. त्या सरोवरकन्ये-बरोबर दोन्ही हंस बाहेर येताच दोन सुंदर कन्या आल्या.

रूपाने तिघी एका सांघ्यातून काढल्यासारख्या दिसत होत्या. ते पाहून उदयनने त्यांना विचारले—“तुम्ही तिळाचा दिसता आहां!”

"होय!" असे तिची एकाच वेळी म्हणाल्या. ते कडल्यावर उदयनचा उत्साह वाढला. म्हणाला-"तरतय आम्ही आज-पर्यंत ज्यांच्या शोधार्थं हिडत आहोत त्या तुम्हीच आहां, म्हणाऱ्याच्या! तुम्ही तिची दानवील महाराजांच्या राजकन्याच नाही का?"

ते ऐकून तिची नाकारक बाबकरी वाटले. म्हणाल्या-"होय! परंतु आमच्या विषयी तुम्हाला हे सर्व कसे काय कळले?" त्यांनी निःसंकोचपणे विचारले.

"कसे कळले हे काय विचारता? तुमच्या जन्मापासूनच नव्हे, त्या पूर्वीपासूनच सर्व आम्हाला या विचारून.

तुम्हाला माधुन आणण्यासाठी आम्हां तिचे तुमच्या बहिःकांक्षा आशीर्वाद घेऊन निघालो, घरे तर तुमची नावे..." उदयनने विचारले.

"सुहासिनी.....आपल्या जन्मापूर्वीच्या गोष्टी विश्वास्त्य ध्या म्हणाला होता नाही का? तेव्हा इतर दोघींची नावे तुम्हाला माहीत असली पाहिजेत!" ती मूळगी म्हणाली.

"का नाही माहीत? इतके सहज आणि इतक्या लवकर तुमची भेट होईल, असे स्वप्नात देखील वाटले. नव्हते आम्हांला. ही आनंदाची गोष्ट माझ्या भावंडांनासुद्धा कळली तर किती बरे होईल?" असे म्हणत असता त्यांच्या भावंडांना मानव रूप नसल्याबद्दल उदयनला फार वाईट वाटले.

ते पळून सुहासिनी-"वाईट वाटून घेण्याची गरज नाही!" असे म्हणत पाण्यात उतरली आणि थोड्या वेळाने माकडाच्या रुपात असलेल्या निधीशला आणि दगडाची भूत झालेल्या संघ्याकुमाराला घेऊन बाहेर आली. नंतर ती उदयनला बरोबर घेऊन त्या उद्यानातल्या एका आंब्याच्या झाडाजवळ घेऊन गेली.

त्या आंब्याच्या झाडाच्या आजूबाजूला काही वेड्यांच्या छत्रा उगवलेल्या होत्या. त्या-तिने उदयनला

सांगितल्या. त्यान तसा काही उपटून घेतल्या. नंतर ती त्याला आपली थोड्या अंतरावर घेऊन गेली. तेथे एका राक्षसाची मूर्त होती. त्या राक्षसाच्या तोंडातून पाण्याचा एक झरा वहात होता. त्याचे थोडे पाणी घ्यायला तिने सांगितले. तिने एका पानाचा द्रोण करून दिल्यावर उदयनने त्यात त्या झऱ्याचे पाणी घेतले. ते सर्व घेऊन दोघं सरोवराच्या काठी परतली.

सुहासिनीने त्या वेड्यांच्या छत्रा माकडाला लावली घालायला सांगितल्या. तसे करताच माकडाचे रूप जाऊन निधीश मानव रूपात आला. नंतर द्रोणात आणलेले पाणी दगडाच्या मूर्तीला लावल्या बरोबर संघ्याकुमार मानव रूपात आला.

नंतर उदयन त्या मुलीची जोळख करून देत आपल्या भावंडांना म्हणाला-"पाहि-लीत का गमत? आपण आजवर ज्यांच्या शोधार्थं हिडत होतो त्याच या राजकन्या आहेत! तेव्हा आपलं काम पुरे झाल्या-सारखं आहे. आता आपण यांना घेऊन या वाड्याचा बाहेर जाण्याचा उपाय काढला पाहिजे."

तेव्हा सुहासिनी म्हणाली-"पण तुम्हाला वाटते आहे तेवढे सोपे काम नाही ते! आमच्या रक्षणाची गोष्ट सोडा, प्रथम स्वतःच्या रक्षणाचा विचार करा. या वाड्यातून कसे बाहेर..." असे ती बोलत असता एकदम सोसाट्याचा वारा आला.

ISM-Devanagari [English] तिने उदयनला

तो पाहून मुद्दासिनी म्हणाली—“तो पहा येतो आहे. हा सोसाट्याचा बारा त्याचे निम्ह आहे. आम्ही पुन्हा जाऊ सरोवरांत. तुम्ही काम करणार? मागच्या खेपेसारखे तुम्ही हंस झालात तरी तो तुम्हांला पकडू शकेल. आतां स्वतःला कसं वाचवायचे ते तुमचं तुम्ही पहा.” असे म्हणत ती आपल्या बहिणींसह पाण्यात शिरली.

उदयन विचार करीत फार वेळ थांबला नाही. त्याने आपल्या जवळचे पांढरे भस्म काढून ते स्वतःवर व आपल्या दोघां भावंडांवर शिंपवून घेतले. तत्क्षण तिचे अदृश्य झाले. सोडचा वेळाने सोसाट्याचा बारा कमी होत गेला आणि एक राक्षसी देहाची चार

सरोवराच्या काठी उतरली. पण आश्चर्य असे की सरोवराच्या काठावर उतरल्या बरोबर घारीचे रूप जाऊन एक भयंकर राक्षसाच्या रूपाने ती चार संधोर उभी राहली.

तो राक्षस येऊन सरोवराच्या काठी उभा राहल्यावर सरोवरातलं सर्व हंस पंख फडकडवीत पोहोत काठाच्या जवळ पाण्यात येऊन उभे राहले. राक्षसाने क्षणभर त्यांच्याकडे निरखून पाहिले आणि लगेच पाठ फिरवून घारीच्या रूपाने आकाशात उडू लागला.

हे सर्व होई होईतो चांगला काळोख पडू लागला होता. उदयनने भस्माच्या मदतीने स्वतःला व आपल्या दोघां भावंडांना मानव रूपात आणले. तोपर्यंत तीन दिवस होऊन गेले होते. सर्वांना भूक लागली होती. म्हणून त्यांच्याजवळ जो पंचा होता तो अंथरून त्यांनी त्यावरचे फळफळावळ व इतर खाद्य पदार्थ पोट भरून लाऊन घेतले. नंतर त्या तिळथा बहिणी बाहेर येतील कदाचित म्हणून थोडा वेळ वाट पाहिली. परंतु बराच वेळ झाला तरी त्या बाहेर न आलेल्या पाहून आणि रात्र तेथेच काढावी लागणार असा विचार करून तिघांनी अंगार भरून टाकून घेतले आणि तेथेच अदृश्य रूपे शोपळ.

त्याच वेळी तिचे भाऊ भस्म टाकून येऊन प्रत्यक्ष समोर वाट पहात असलेले विसले.

उदयन मुद्दासिनीला म्हणाला—“हा राक्षस परत कोठे गेला वसावासे दाटते मुला? परत केव्हा येईल?”

“कोठे म्हणून काय विचारतोस? शिकारीला गेला आहे! ही शिकार पाण्याची नाही, जुळ्या किंवा तिळथांची!” मुद्दासिनी म्हणाली.

“जुळ्या तिळथांची शिकार? मला नाही कळले.” उदयनने विचारले.

“ते एक गुपित आहे. हा राक्षस एका देवीचा भक्त आहे. त्या देवीच्या कृपेनेच तो हा मायामहल निर्माण करू शकला. पासाठी तो त्या देवीला पत्रास जुळी बळी देणार आहे. बळी देण्याचे काम पुरे झाले तर ती देवी त्याला सर्व सक्ती प्राप्त होण्याचा वर देईल. याशिवाय त्याला अमर होण्याचा वरदेखील देईल. त्याला आतांपर्यंत सत्तेचाळीस जुळी तिळी मुले मिळाली आहेत. आणखी फक्त तीन जुळ्यांची गरज आहे. ती मुले मिळाली की सर्वांना तो बळी देणार. देवीचा वर मिळवा म्हणून तो एक क्षणही फुकट घालवीत नाही. तो या बृद्ध रूपातच रावं-दिवस जगभर फिरतच घालीत असतो.”

या सन्धांत मुद्दासिनीने राक्षसाचे सर्व गुपित सांगून टाकले.

ते सर्व वर्णन तिघां भावंडांनी लक्षपूर्वक ऐकले. म्हणाले—“म्हणजे आमचे केवढे मोठे भाग्य! आम्ही तिघे त्याच्या दृष्टीस पडली असतो तर आज त्याची शिकार कायमची संपली असती. बळी देण्याचे काम देखील आजच संपले असते.”

“ते कसे काय?” अकित होऊन तिघां बहिणींनी विचारले.

“होय, त्याला हवी असलेली आणि तुमच्या रक्षणार्थ निघालेली आम्ही तिळी भावंडे बाहोस. म्हणून मी तसे म्हटले.” उदयन म्हणाला.

“तसे असेल तर तुम्ही तिघांनी फारच जास्त सावधानी राळगळी पाहिजे.” सुहासिनीने त्यांना सावध करीत म्हटले.

“होय, सर्व गुपित आता चांगले कळले असल्यामुळे यापुढे आम्ही ती काळजी बाळगूनच राहू. परंतु एकदम आपण सर्वांनी पसार व्हायचा मार्ग काढलाच पाहिजे नाही का? हा सर्व प्रदेश म्हणजे एक मायाभंगरी आहे. हे आम्हांला आता चांगले कळले आहे. म्हणून इकडून बाहेर पळतांना आठ येणारे अडथळे आणि अडचणी कशा स्वरूपाच्या असू शकतील, हे कळले तर बरे होणार आहे. त्याप्रमाणे विचार करावा लागेल.” उदयन म्हणाला.

सुहासिनी म्हणाली—“सर्वांस महत्वाची गोष्ट म्हणजे, तुम्ही त्या राक्षसांच्या इष्टीस पडल्याशिवाय त्यांच्या भुयारातल्या घरात प्रवेश करू शकलात तर, अर्धेअधिक काम होऊ शकेल.”

ते ऐकून उदयन म्हणाला—“एवढेच ना? ते काय मोठे कठीण आहे का?

आमच्या देवळे जी भस्म आहेत त्यांच्या मरतीने आम्ही अवृक्ष होऊ पाकतो व पुन्हा प्रगट होऊ शकतो, हे तुम्ही पाहिलेच आहे!”

ते ऐकून सुहासिनी म्हणाली—“अरे हो, ते तू सांगितलेस म्हणून बरे झाले. तुम्ही ही भस्मे आणि अंजने त्या राक्षसांच्या भूगृहात कुचकामाची आहेत. त्यांचा महिमा काय तो बाहेर येथे आहे. म्हणून त्यांच्यावर विसंबून राहू नकोस.”

ही गोष्ट कळल्यावर तिचा नावड्याचे चेहरे थोडे खचल्यासारखे झाले. काय उत्तर द्यावे हे त्यांना सुचले. तेव्हा सुहासिनी म्हणाली—“असे घाबरून काय चालेल? आपल्या बुद्धीचा उपयोग करून काहीतरी मार्ग काढलाच पाहिजे.”

“विचार करावला तरी बांदासा अवघी लागणारच!” उदयन म्हणाला.

सुहासिनी म्हणाली—“होय, शांतपणे विचार केला पाहिजे.”

(कमशः)

प्रजापतिस्तव्य

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झालाजबळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मोन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला बैताळ त्याला म्हणाला—“राजा! तू जे नाम करतोस ते कितीही नीच असले तरी त्यामुळे प्रजेचे हित होणार असेल तर ते चांगलेच म्हणजे जाईल. याचे उदाहरण म्हणून मी तुला विजयची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक.” असे सांगून तो गोष्ट सांगू लागला.

मालवराजा भार्तावर्धन याच्या एकुलत्या एका मुलाचे नाव विजय होते. उपनयन संस्कार संपल्यानंतर भार्तावर्धनने त्याला भूलाला मुरुगुही विशाभ्यासासाठी पाठविले. विजयने मुरुकुलात शास्त्रास्त्रविद्येबरोबर राजनीती, धर्मशास्त्र वगैरे विषयांचादेखील अभ्यास केला आणि यथासमयी राज्याचा

देवदत्त गोरी

भार स्वतःच्या शिरावर घेण्यालायक झाला.

एके दिवशी मुलकुलाच्या कुलपतीने विजयला जवळ बोलावून राज्याचा भार घेण्यास तयार होण्यास सांगितले. म्हणाला— "मुला! तू सर्व विद्या शिकून राज्याभिषेकास योग्य झाला आहेस. आतां तू स्वदेशी परत जा. प्रजेला सुखी कर. जो राजा आपल्या प्रजेला स्वतःच्या मुलासारखा वागवितो तोच खरा राजा होय. मी तुला आशीर्वाद देतो."

विजय मुक्ता गिरीप घेऊन स्वदेशी निघाला. तो आपल्या देशाच्या लहान मोठ्या खेड्यापाड्यातून जात असतां

त्याच्या नजरेस अगदी अनपेक्षित अशा घोड्या येऊ लागल्या. त्याच्या बडिलींचा राज्यकारभार अत्याचारी व अत्यायी असल्याचे त्याला आढळून आले. राज्याचे अधिकारी लाच घेत आणि प्रजेला पिळून काडीत. खेड्यापाड्यातून राहणारे अधिकारी प्रजेत बंडखोर घुसी वाढत चाललेली पाहूनही कायद्याचे पालन करविण्यास कचरत होते. दंगेधोपे, चोरी व लुटालूट चालू होती. विजयला तो स्वतः मुक्तराज असल्याचे सांगणे देखील घोव्याचे नाटू लागले. म्हणून त्याने स्वतःची ओळख दिली नाही व आपले नाव विजय या ऐवजी विजय म्हणून सांगू लागला. आपण राजाच्या पदरी सोकरी मिळावी म्हणून जात असल्याचे सांगून तो स्वतःचा जीव व अन्न वांचवीत होता.

एक बूड विजय भेटल्यावर त्याला न ओळखून म्हणाला— "बाबा रे! माळव वंशाचा लय जवळ पेऊत ठेपला आहे. तुझ्यासारखे तरुण चंपारण्यातील सुधीर नावाच्या एका तरुण पुढ्याच्या खेड्यापाड्यातील एकच जमत आहेत. आज नाही तर उद्या सुधीरच देशाचा राजा होणार. तो मार्तंडवर्मावर स्वारीची तयारी करीत आहे. त्याचे विस्वासपात्र हेर राजबाड्यात शिरले आहेत. त्यांनी खून केल्याबरोबर सुधीर

द्वारा करून किल्ल्यावर आपला झरा फडकवणार."

आपल्या देशाची ही दुस्वस्था पाहून विजय आश्चर्य चकित झाला. तो चंपारण्याची वाट त्रिचारीत तेथे येऊन पोचला. तेथे त्याला दोन डोंगरांच्या मधील एका विस्तीर्ण स्रोत्यात एक महानगर दिसले. वास्तवीक ते मुमारे एक लाख तरुणांचे शिक्षण शिबिर होते. ही तरुण मंडळी गोर गरीब शेतकरी वर्गातली, हरिजनातली किंवा शमासलेल्या जातीतली होती आणि सुधीरला आपला राजा मानीत. त्या प्रदेशात राजाच्या अधिकाऱ्यांना प्रवेश नव्हता. राजाचा कोणी हेर शिरलाच तर त्याला जिवंत परत आणे अमान्य होते. राजाने पाठविलेले सरदार गुपाई ठार झाले किंवा सुधीरला फिरत झाले.

मार्तंडवर्माने सैन्याची एक तुकडी सुधीरचे पारित्य करण्यास पाठविली. परंतु ती छिडीतून पळोवडे जात असतां वरून दगडाचा वर्षाव झाल्याने ठार झाली.

विजयने चंपारण्य प्रदेशात पाऊल टाकताना चार तरुणांनी त्याला नाव गाव व त्या प्रदेशात येण्याचे कारण विचारले.

विजयने आपले नाव विजय व ब्रम्हास्य विद्येत प्रवीण असल्याचे सांगून सुधीरच्या

सैन्यात प्रवेश मिळविण्यासाठी आला असल्याचे सांगितले.

तेव्हा त्या तरुणांनी त्याला एका मोठ्या गुहेत नेले. तेथे एका उंच खडकावर उभा राहून सुधीर बोलत होता व तरुण मंडळी समोर बसून ऐकत होती. विजयदेखील शेजारी बसून ऐकू लागला.

"राजाचा वर्षे प्रजेचे रंजन करणारा, प्रजेला सुखी करणारा, शत्रूपासून प्रजेला वांचविणारा. पण राजा मार्तंडवर्मा राज्यत चालू असलेली लाचलुचपत, चोरी व लुटालूट यांना आळा घालण्या ऐवजी त्यांच्याकडे दुर्लक्ष करतो आहे. प्रजेची फिकीर न करणाऱ्या विवेकशून्य राजाला राजा म्हणणे

पाण आहे. याचे बाबा व आजोबा राजे होते म्हणून तो स्वतःला राजा म्हणतो आहे. त्याचे आजोबा राजघराण्यात जन्मले नाहीत. ते एक सामान्य सरदार होते. परंतु त्यांनी नालायक राजाला बंद करून त्याची गादी बळकावली होती. त्यांच्या मुलाने म्हणजे मारतंडवर्माच्या बडिलांनी राज्यकारभार हाती घेतल्यावर प्रजेच्या हिताची अनेक कामे केली. या उलट मारतंडवर्माने गादीवर आल्यापासून प्रजा हिताचे एकही काम केले नाही. तो स्वतः भोगविलासाला बुडून गेला आहे आणि त्याचे अधिकाऱ्या प्रजेला पिडून काढीत आहेत. तेव्हा असा राजाचा वध करणे

प्रजेचे कर्तव्य आहे. प्रजा स्वतःच आपला राजा निवडील."

सुधीरचे हे विचार राजादोहाचे होते. परंतु त्याचा प्रत्येकशब्द विजयच्या हृदयावर उमटत होता. सुधीरचे आवण संपल्यावर राजा दो नट्यांनी विजयला त्याच्याबरोबर उभे केले. विजयने सुधीरला आपले नाव विजय असल्याचे सांगून शस्त्रास्त्रविशेषतः प्रवीण असल्याचे सांगितले. मालव देशात प्रवेश केल्यावर सुधीरची कीर्ती ऐकून त्याच्या सैन्यात भर्ती होण्याच्या हेतूने त्या प्रदेशात प्रवेश करीत असल्याचेही सांगितले.

सुधीरने विजयच्या शस्त्रास्त्रविशेषाची परीक्षा घेऊन त्याची पाठ पोपटली व म्हणाला—"मी तुला आपल्या सैन्यात भर्ती करून घेऊन जबाबदारीच्या पदावर नेमतो परंतु जर का तू कोडे कुचराई केलीस मग तुला शिरच्छेद होईल!"

विजयने सुधीरच्या प्रत्येक वाक्याचे पालन करण्याची प्रतिज्ञा केली.

सुधीरला लवकरच किल्ल्यातून लुण्ठणाचे मिळाले. त्याने आपल्या सैन्याच्या तुकड्या करून त्यांचे नायक नेमले व कोणत्या तुकडीने कोणत्या बाजूने किल्ल्यात प्रवेश करावयाचा याविषयी आज्ञा दिली. विजयला मुळा एका मोठ्या व तुघार तुकडीचा नायक नेमण्यात आले.

राजाचे सैन्य किल्ल्याच्या तटावर येऊन उभे राहिले. दोन्ही सैन्ये युद्धाला सज्ज झाली. काढीव पडू लागला. अर्ध्या रात्री विजयने आपल्या तुकडीच्या सैनिकांना जागे करून किल्ल्याच्या एका लहानशा चोर दारवाज्यावर थाप दिली.

आतून कोणी तरी विचारले—"कोण आहे?"

विजयने उत्तर दिले—"मी युवराज विजयवर्मा!"

दार उघडले गेले. आत एक शिपाई तलवार उपसून दार करायला तयार उभा होता.

"तलवार स्थानित ठेव. मी आतांच गुरुकुलातून परतलो. शत्रूसैन्याची फळी फोडून येणे अवश्यच होते म्हणून या दारवाज्याने प्रवेश करायला आलो. मला महाराजांना ताबडतोब भेटायचे आहे. माझ्याबरोबर एका सैनिकाला पाठव." विजयने एका स्वासात सबं सांगितले.

दरवाज्याजवळ एका सैनिकाला पाहण्यासाठी नेमून तो सैनिक स्वतः विजयबरोबर निघाला. राजवाड्याच्या रक्षार्थ नेमलेल्या अधिकाऱ्याने विजयला ओळखले आणि त्याला वमस्कार करून त्याने विचारले—"युवराजाचे येणे कष्टां झाले?"

ते ऐकून व विजय युवराज असल्याची खात्री झाल्यावर पाहण्यावरचा शिपाई परतला.

आपला मुलगा गुरुकुलातून परतल्याचे कळल्यावर मारतंडवर्मा उठला व प्रेमाने आपल्या मुलाला विचारले—"उद्या सकाळी कोण जाताना काय बघी आहे?"

"तुम्ही विलंब करू नका. ताबडतोब राज्य सोडून निघून जा. प्रजेने आपल्या विरुद्ध बंड केले आहे." विजयवर्माने बडिलांना बंडखोरांच्या शक्तीची कल्पना देऊन स्वतःच्या जीव वाचविण्यासाठी राजाने राज्य सोडून निघून जाणे किती आवश्यक आहे, हे सांगितले. परंतु

वशिली नाही. उलट कित्यकांनी विजयवर्माच्या कर्तव्यारीची स्तुती केली.

उजाडेपर्यंत विजयने भंत्र्यांना व सेनापतीला आज्ञा देऊन सूर्योदयाच्या सुमारास स्वतःच्या राज्याभिषेकाची तयारी करविली.

राज्याभिषेक होताच विजयवर्मानी आज्ञा केली की किल्ल्याच्या वेढा देऊन बसलेल्या बंडखोरांच्या पुढाऱ्यांशी संधी करून त्यांना आदरपूर्वक किल्ल्यात घेऊन यावे.

सर्व गोष्टी विजयच्या सल्ल्याप्रमाणे घडल्या. सुधीरने किल्ल्यात प्रवेश करून बिनबळखरा युवराज असल्याचे कळल्यावर व त्याने प्रजावात्सल्य मनात बाळगून शुद्ध हृदयाने बापाचा वध केला असल्याचे ओळखून त्याची पाठ धोपटली. म्हणाला—
“तुझ्यासारख्या प्रजावात्सल्य राजाच्या कारकीर्दीत प्रजा सुखी होईल.”

विजयने सुधीरचे आभार मानले व त्याच्यासारखा हुशार सेनापती असल्यावर राज्यावर कोणतेही संकट येणार नाही व राज्यकारभार सुरळीत चालेल असे सांगून सेनापती पद स्वीकारण्यास सुधीरला बिनविले. सुधीरने त्या गोष्टीस होकार दिला.

विजयवर्माला गुरुकुलात मिळालेले शिक्षण व सुधीरच्या साक्षिद्वयात त्याचा मनात भटून आलेला बदल पाहिले तो एक योग्य व प्रजावत्सल राजा झाला.

“राजा! विजयवर्माच्या या विविध वागणुकीचे कारण काय? गुरूचा आशीर्वाद की सुधीरच्या उपदेशाचा परिणाम? त्याच्या मनात पित्याविरुद्ध द्वेष होता काय? या प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरे माहीत असून तुम्ही दिली नाहीस तर मुला परिणाम माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याची वांभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळ लागली.”

राजा विजयवर्मा म्हणाला—“राजा हा प्रजेचा भाग्यविधाता असतो. उपदेश करून राजाचे किंवा प्रजेचे मन पालटणे शक्य नाही व हित होणे शक्य नाही. राज्यकारभार हा प्रजेच्या हितासाठी करावयाचा असतो ही गोष्ट प्रत्येक राजाला माहीत असते. परंतु राजाने आपल्या कर्तव्याचे पालन केले नाही तर त्याला शिक्षा करण्यासाठी काही उपाय किंवा मार्ग नसतो. म्हणून राजा सर्व अधिकार स्वतःच्या हातात घेऊन त्यांचा दुरुपयोग करतो.

परंतु सुधीरला भेटल्यावर विजयवर्माला ही गोष्ट कळली की प्रजेचे चांगले नेतृत्व करण्यासाठी कोणी असेल तर अशा अत्याचारी शासकाला दंड होऊ शकतो. विजयवर्माला ही गोष्ट कळल्यामुळे अत्याचारी शासक होण्याची कल्पना त्याच्या मनात येणे शक्य नव्हते. आता त्याने बापाचा वध का केला, हा प्रश्न उरतो. पुढे बात्यास त्याच्या बापाचा वध होणार हे त्याला चांगले माहीत होते. म्हणून त्याने राज्य सोडून निघून जाण्यास बापाला सांगितले. परंतु बापाला ती गोष्ट अमान्य होती. पुढील पित्याचा मृत्यू झाला तर सुधीर राजा होईल हे विजयवर्माला माहीत होते. म्हणून युद्ध होऊन वधे यासाठी तो पित्याचा वध करून राजा झाला व सुधीरला सेनापती करून त्याने त्यालाही बळविले.”

अशा तऱ्हेने राजाचे बौद्ध भंग झाल्याने वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि जाडाला जाऊन लोबकळू लागला.

(कल्पित)

मार्तंडवर्माने आपल्या सशयी स्वभावाला अनुसरून मुलाला विचारले—“तुला राज्य-लोभ झालेला दिसतो आहे?”

“तुमचे म्हणणे खरे असू शकेल, कदाचित! परंतु प्रजेच्या हितासाठी मला आपल्या कर्तव्याचे पालन करावेच लागणार!” असे म्हणत त्याने आपल्या पित्याचा शिरच्छेद केला.

योड्याच वेळाने ती गोष्ट अंतःपुरात पोचली. नंतर किल्ल्यात सर्वत्र ती बातमी पसरली. भंत्री व सेनापतींनी विजयवर्माला भेटून पुढील पावले कशी टाकायची या-विषयी विचारनिविमय केला. कोणी एकाचे देखील विजयवर्माच्या कुर्याबद्दल नापसंती

१५९. अत्याधुनिक ज्वालामुखी

जगात सहस्राब्दी ज्वालामुखी आहेत. परंतु इतिहासात नव्वे शतके सहाय ज्वालामुखी आहेत व त्यातका सर्वात सर्वात ज्वालामुखी 'वॉलकॅनो' हा होय. २० फेब्रुवारी १९४३ या रोजी मेक्सिकोतल्या एका भूकंपाच्या शेतात हा ज्वालामुखी फुटत झाला. त्या वेळात एक फार जुना खड्डा होता. त्यातून भूकंपातले काही विचित्र आवाज ऐकू येत. २० फेब्रुवारीला त्या खड्ड्यातून दुरदूर जमीन दुर्भंगून काढा झाल्याचे वाटले. त्या खड्ड्यातून फुटून शिष्टीसारखे आवाज बर येऊ लागले. तेव्हाच्या मासकाबरोबर आवाजी सिमांज्यांनी ही गोष्ट शहिली. लोक

जमत बघायला जमले आणि वैज्ञानिकमुद्रा तेथे आले.

समकालीन कालात एक बिबर झाले आणि त्यातून मुलवालीला तालमुद्रा निघाल्यासारखे दमड व तालमुद्रा निघू लागली. भूकंप, मडमडणे व विचित्र जमक्यासारख्या प्रकार होऊ लागल्या त्या दिवशी रात्री १० वाजेपर्यंत ३० फुट उंच देवळाच्या निळ्यासारखे टीक बर आले. मुलवा दिवशी ते ५० फुट उंच होते आणि २६ ताजेपर्यंत ते २०० फुटांचे होऊन हळूहळू १५०० फुट उंचीचे होऊ लागले. त्यातून निघालेल्या ताव्याने बोन सेडी, सेने आणि जंगले उधळत झाले.

कथाकथनाचा फायदा

एका गावात कुणशर्मा नावाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याने वेद, शास्त्र व पुराणे यांचा चांगला अभ्यास केला होता. तसा तो धोषतही होता. म्हणून त्याला कधी द्रव्य संपादनाची फिकीर राहिली नाही. दररोज संध्याकाळी त्याच्या बंडकीत गावातली बडीलधारी मंडळी जमत. कुणशर्मा प्रसंगानुसार चांगल्या गोष्टी सांगून करमणुकीबरोबर अनेक अनुभवाच्या गोष्टी त्यांना सांगे.

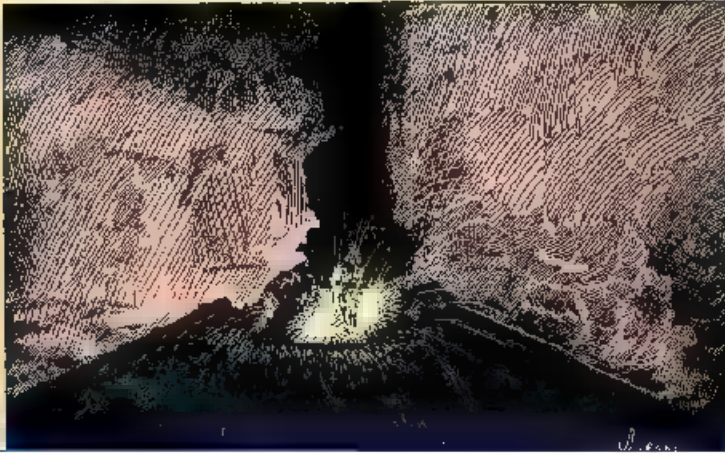
कुणशर्माच्या मुलाचे नाव वेदशर्मा होते. तोदेखील विद्वान होता. परंतु बडिलांची ही बेटक त्याला आवडत नसे.

एकदा त्याने आपल्या बडिलांना विचारले—“तुमच्याजवळ ज्ञानाचा एवढा मोठा ठेवा आहे. परंतु मज्या गोष्टीत तुम्ही आपले ज्ञान असं व्यर्थ का घालविता ?

कुणशर्मा म्हणाला—“हो पहा, एका लहानशा नीतिकथेच्या आधारे आपण अनेक गोष्टी सहजी शिकवू शकतो, आपल्याची बोलण्याच्या माणसाची चूक नकळत दाखवू शकतो, मुतामुतीचे प्रश्न सोडवू शकतो, करमणूक करू शकतो आणि बुद्धीचा वाढला देऊ शकतो.” परंतु वेदशर्माच्या मुलाचे समाधान झाले नाही.

एकदा वेदशर्माला राज्याच्या कामासाठी समुद्रपार मयूरदेशात जावे लागले. कुणशर्माच्या मुलाने इतक्या तूरचा प्रवास एकट्याने करणे आवडले नाही. म्हणून तो देखील त्याच्या बरोबर प्रवासातला निघाला.

मयूरदेशात वेदशर्माचे काम फारत एक दोन दिवसात संपले. त्याच्या आदराचे त्या देशातल्या लोकांनी एक मेजवानी ठेवली. त्या देशाच्या राजाला कुणशर्मा व वेदशर्मा शाकाहारी आहेत व दाहला हात

लावीत नाहीत, हे चांगले माहीत होते. म्हणून त्यांना शाकाहारी मेजवानीची व्यवस्था केली होती.

परंतु मयूरदेशाच्या दरबारी विदूषक दोषांची थटा उडविण्याचे ठरवून वेदशर्मांना जाऊन भेटला आणि निरनिराळ्या मादक पदार्थांची नावे सांगून त्याला कोणती दारू आवडते, विचारले.

वेदशर्मा ते ऐकून चकितच झाला व म्हणाला-“मला यापैकी एकाही वस्तूची माहितीसुद्धा नाही.

महाराज हुसले नाहीत, परंतु इतर लोक वेदशर्मांच्या अज्ञानाकडे पाहून हसले. ते पाहून कृष्णशर्मा विदूषकाला म्हणाला-

“तुम्ही थटत हे म्हटले ते ऐकून थला बगळ्यांनी मागे केलेली थट्टा आठवते.”

“बगळ्यांनी केलेली थट्टा? ती कशी काय बुवा?” विदूषकाने विचारले.

कृष्णशर्मा बोलू लागला-“तशी कार सोडी थट्टा नव्हती ती. एकदां मानस सरोवरातला एक हंस वाट नुकून बगळ्यांच्या कळशाच्या जागी उतरला. बगळ्यांनी त्याला अनेक प्रश्न विचारले व हंसाने पुष्कळ सहनशक्ती दाखवून सर्व प्रश्नांची उत्तरे दिली. तेव्हा बगळ्यांनी विचारले-

‘तुम्ही खाता काय?’ हंस म्हणाला-‘मी कोमल कमलमाळ खातो.’ बगळ्यांनी त्याला थट्टेत विचारले-‘म्हजे तुम्ही योगलगाई व लेकडे नाही का खात?’ हंस म्हणाला-‘मला नाही बुवा माहीत ते काय आहे ते!’ ते ऐकून सर्व बगळे हंसू लागले.”

तेव्हा राजा व तेथे हजर असलेले सर्व दरबारी हसू लागले. विदूषकाचा चेहरा एकदम खाली पडला.

मेजवानी संपल्यावर विदूषकाने वेदशर्मांना कृष्णशर्मा दोघांना आपल्या घरी जेवायला बोलाविले. त्या दिवशी रात्री दोघे जेवायला गेले. विदूषकाने पाहुण्यांबरोबर जेवायला आपल्या दवर मिचमंडळीसही बोलाविले होते. सर्वांबरोबर पितृपुत्रांचा

गोमास वाढले. कृष्णशर्माने त्या गोष्टीबद्दल आपली नाशाची पर्वाविली.

विदूषकाने आपली चूक मान्य करीत म्हटले-“मी देखील या देशात येण्यापूर्वी शक्य किंवा मांस घेता हात लावीत नसे. परंतु येथे कायमचे रहायचे ठरल्यावर देशकाल परिस्थितीप्रमाणे मी आपली संवय बदलली. तेव्हा तुम्ही दोघांनी देशकाल परिस्थिती पाहून तसे वागायला काय हरकत आहे?”

तेव्हा सर्वजण कृष्णशर्मा काय उत्तर देतो हे उत्सुकतेने पाहू लागले.

कृष्णशर्मा म्हणाला-“संवय बदलणे हे माणसामाणसाच्या स्वभावावर ■ मानसिक पातळीवर अवलंबून असते. पूर्वी एकदां

एक सिंह गुरांच्या गोठ्यात अडकला. गोठ्यात घुरे नव्हती, पण बकत खूण होते. सिंहाला गोठ्याबाहेर यायला वाटच नव्हती. दोन आठवडे झाले तरी त्याने रावत खाल्ले नाही ■ मिळेल याची वाट पाहता राहला.”

ते ऐकून विदूषकाला मुस्कुटात बसल्यासारखे झाले. त्याने कृष्णशर्मांची क्षमा मागितली.

तेव्हा वेदशर्मांना त्याचे वडील भोष्टी गोष्टीतकरी फार उघाडणी करून आपला कार्यभाग साधून येतात हे कळले. स्वदेशी परत येत अशांती ती वडिलांना म्हणाला-“बाबा: तुम्ही ज्या गोष्टी सांगितल्या त्या मलाबेबील माहीत होत्या. परंतु

समयानुकूल त्यांचा उपयोग कसा करून घ्यायचा, मला माहीत नव्हते. गोष्टी गोष्टीत आपल्याशी कोळगारा घमंडतोर असेल तर त्याची शेकी उतरवून खाला ब्रीड करून देता येतो. तुम्ही दररोज हेच काम करता हे आता मला समजले. परंतु माझ्यासमोर एक प्रश्न आहे. दरबारात माझ्या हाताखाली काम करणारे अनेक लोक आहेत. मी त्या सर्वांना प्रेमाने वागवितो. परंतु या गोष्टीच ते माझी कमी लायकी लेखतात. म्हणून मी त्यांच्याशी थोडी कठोर वागणूक ठेवायला मुरवाळ केली. आता त्यांना माझ्या वाटेस जाण्याची हिचत राहली नाही. परंतु माझ्या आदर कधी झाला. त्यांच्या मनात आपल्याविषयी जादर उत्पन्न व्हावा असे मला वाटते. माझी भीती त्यांच्या मनात राहू नये.”

कृष्णसर्गो स्मित करून म्हणाला—“हाच गोष्ट एक मांगळ्या आयुष्यात एकदा घडली. त्याने एका ऋषीला विचारले—

“मुनिवर्य! लोकांच्या मनात माझ्याविषयी

युगा किंवा भय राहणार नाही, यासाठी काही तरी उपाय सांगता का?

मुनी म्हणाले—“तू कधी कोणाचे नुकसान करू नकोस.” त्या दिवसापासून साप साधारणतः वागू लागला. लोकांना सांगाचा तो स्वभाव कळला. आता लहान मुलेसुद्धा त्या सांगाला त्रास देऊ लागली. त्या सांगाची तो दुर्गत पाहून मुनीला दया आली व ते म्हणाले—“अरे, तू माझ्या उपदेशाचा जथं कुकीचा लावलास! मी तुला कोणाचे नुकसान करू नकोस, एवढेच सांगितले होते. तू ‘फूत्कार’ सोडू नकोस असे म्हणते सांगितले. कोणी तुला त्रास देऊ लागला तर तू फूत्कार सोडून त्यांना त्यांची मर्यादा पाळायला लाव.”

तेव्हा वेदशर्माला कळले की त्याला त्याच्या हाताखाली काम करणाऱ्यांना कसे वागविले पाहिजे. त्या दिवसापासून तो लहानसहान गोष्टी सांगून किंवा दृष्टांत देऊन आपल्या हाताखालच्या लोकांची कानउघाडणी करू लागला. हळूहळू हाताखालचे सर्व लोक शरत्त वागू लागले.

जुझ्या राजकन्या

कर्मपुरचे महाराज बोपदेव यांना फक्त दोनच मुली होत्या. दोघी वृद्धा मुली होत्या. त्यांच्यापैकी खेता बोरी होती आणि दुसरी कुष्णा काळी होती. दोघींच्या रंगात फरक फार होता, परंतु नाकी डोळी दोघी अगदी सारख्या म्हणजे एका साध्या-तून काढलेल्या जणूकाही मूर्तीच होत्या. दोघी लाडात वाढल्या होत्या. त्यांना नुकतेच दहावे वर्ष लागले होते.

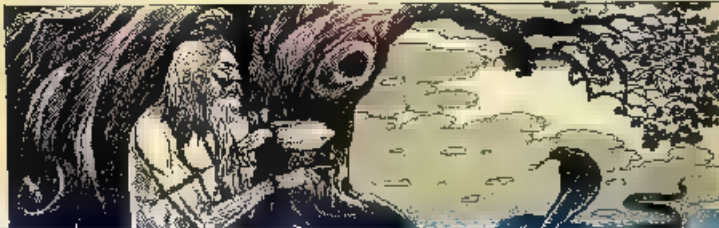
एके दिवशी खेता बगिच्यात व्हिडत होती तेव्हा एका जाडावरून पक्ष्यांचे चरटे खाली पडले. दोघी मुली वावरून गेल्या आणि रडू लागल्या. त्यांचे रडणं ऐकून दासी वाकत आल्या. त्यांना ते चरटे दिले. त्यात वोन अंडी होती. दासींनी बंड्यासकट चरटे एका झुडपात टाकून दिले आणि राजकन्यांना येऊन राजवाड्यात निघून गेल्या. परंतु दोघी मुलींनी चापनी घेतली

आणि त्यांना ताप आला जीवधपाणी करूनही ताप उतरला नाही.

एके दिवशी राजाला एक विचित्र स्वप्न पडले. राजाला स्वप्नात एक पंचरंगी पक्षी दिसला. तो माणसासारखा बोलू लागला. म्हणाला—“राजा, मी देखपळी आहे. मी जुझ्या बगिच्यातल्या झाडावर चरटे खाऊन त्यात अंडी घातली होती. ती अंडी उबवून त्यातले पक्षी जुझ्या दोघां मुलींना भेंट देणार होती. परंतु जुझ्या मूर्ख दासींनी ती अंडी भोगरीच्या झुडपात टाकून दिली.”

राजा स्वप्नातच म्हणाला—“मी ती अंडी मागवून देतो.”

“ते आतां शक्य नाही. ती अंडी फुटली आणि दोन्ही पक्षी उडून गेले. दोन्ही पक्षी आतां जुझ्या राज्याच्या पश्चिमेकडील पर्वत शिखरावर आहेत. तू त्या शिखरावर जाऊन ते पक्षी घेऊन ये. त्यांना स्वादिष्ट

पला पाहिले आहे. बांगला एक मोठे मांगतो. अंधांची रत्ने होतील तेव्हा त्यांची एक हिरा असेल व दुसरे तुलाची रत्ने. इवेताला तुलाची रत्ने हातात घ्यावे लागेल आणि कृष्णाला हिरा घ्यावा लागेल. तसे त्यांनी केले नाहीतर दोघांच्या जिवाला भोका होण्याची शक्यता आहे." असे सांगून तो पक्षी अदृश्य झाला.

राजा घोषदेव जागा झाला. त्याने राणीला स्वप्नातल्या पक्ष्याची गोष्ट सांगितली व तिचा सल्ला विचारला.

दुसऱ्या दिवशी राजाने आपल्या मंत्र्यांना बोलावून त्यांना स्वप्नातल्या पक्ष्याने जे सांगितले होते ते सांगितले. परंतु एकाही मंत्र्याला त्या स्वप्नाचा उल्लेख होईना. म्हणून राजाने देवळात जाऊन देवाला साकडे घातले.

इतक्यात देवाच्या मूर्तीसालून एक घोषडे आली आणि भिंतीवर चढू लागली. घोड्या वेळाने ती खाली उतरली आणि राजाजवळ येऊन बसली.

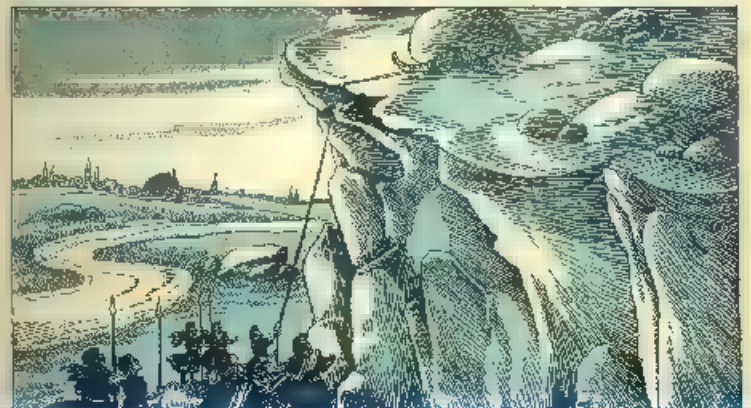
ते पाहून राजपुरोहित म्हणाला—"महाराज! देवाने आपल्यावर कृपा करून आपल्या मदतीसाठी एक घोषडे पाठविली आहे."

"ही काय मला मदत करणार?" राजाने विचारले.

तिने स्वतःच माही की भिंतीवर चढून काय मदत करू शकेल हे झुजविले? कितल्याच्या भिंतीवर चढून जायला घोर-पडीची मदत लागते. त्याशिवाय तडावर चढतांच येणार नाही. तिच्या कंबरेला दोर बांधून तिला वर टाकावी आणि आपण बसून वर चढून जावे. परंतु शिखरावर चढायला दुसरा मार्गच नाही." राजपुरोहित म्हणाला.

राजा त्या मोठ्ठीम कबूल झाला. परंतु अधिक सावधगिरी घ्यायच्या हेतूने एक जाडजूड जाळे खाली अंधारून ठेवण्यात आले. घोषडीला पोटावर बायला घालण्यात आले. राजा स्वतःच्या कंबरेला तलवार व पाठीला न्याहारो व पाणी बांधून घेऊन त्या डोंगराच्या दिशेने निघाला.

त्याने शिखराजोळ पोचल्यावर घोर-पडीच्या कंबरेला दोर बांधला व तिला शिखरावर फेकून वर चढून जाण्यास क्षण केली. ती वर चढून गेली व एक सोयीच्या लटकाला धट्ट घसून बसली. दोघां सैनिकांनी दोरी धट्ट आहे की नाही या गोष्टीची थोडे अंतर चढून खात्री करून घेतली. दोरी बळकट असल्याची व घोषडीने आपली पकड दिली व केल्याची खात्री झाल्यावर राजा देवाचे नाव घेऊन दोर पकडून शिखरावर चढून गेला. खाली जाडजूड जाळे असूनही स्वतः राणी व राज-परिवारातील इतर अंदाळी भयभीत होऊन पहात उभी होती.

राजा शिखरावर पोचला तांपर्यंत काळोख पडू लागला होता. सुदैवाने ती चांदणी रात्र होती. राजाने घोरपडीच्या कंठरेला बांधलेला दार ओडून तो एका खडकाला बांधला. चांदण्या रात्री राजाला एक लहान ठेंगणे साड दिसले. राजाबरोबर जाऊन पाहतो तर दोन पक्षी झाडावर बसलेले होते. त्या झाडाच्या बुंधाला विळखा घालून एक दोन फडांचा नाग बसला होता. राजाला पाहताच तो साप रडायत होता त्या जाजूला घेऊ लावला. राजाने तल-आरीच्या एका वाराने सापाला ठार केले. बोपदेव पक्ष्यांना बळून घोरपडीवरील दार उघडून आला तेव्हा राजाच लागले

बरोबर निचिचपणे तिला पंख फुटले व ती अवागमात उडून अदृश्य झाली. रंध्या-बरोबर राजाने रात्रचाड्यात प्रवेश केल्या-बरोबर राजकन्यांचा त्रास उतरला. दुसऱ्या दिवशी पक्ष्यांनी दोन अंडी घालली आणि ते उडून गेले.

राजाने ती अंडी एका बांदीच्या इडीत ठेवून ती एका लोखंडी पेटीत ठेवून दिली.

हळूहळू पांच वर्षे लोटली. श्वेता व कृष्णाला संभराचे वर्ष लागले. राजाने ती लोखंडी पेटी उघडून बांदीची इडी उघडली आणि आश्चर्याचकित होऊन पहात राहला. अंड्याच्या जागी दोन रत्ने होती. एक मुन्न चकाकणारा हिरा होता व एक मुळावी रत्न.

राजाने ज्या वेळी ती रत्ने बाहेर काढली त्या वेळी राजकन्या तेंपे होत्या.

राजा आपल्या मुलींना म्हणाला—“बेटा! ही दोन्ही रत्ने तुमच्यासाठीच तर आहेत. ही घेतल्यावर तुमचे भाग्य पालटेल. कोणते रत्न कोणी घ्यायचे हा विचार तुम्ही घेतातून काढून टाका. आज संध्याकाळी तुम्हांला दोघींना पांढऱ्या चापयाच्या फुल-दाणीत ठेवून मी देईन. तुम्ही दररोज ती घेऊ घेता राहा व तुम्हांला आपोआप

कोणी कोणते रत्न घ्यायचे आहे ते कळेल.”

त्याच दिवशी राजाने आपला दरबारी नातुणार चापयाच घाच्याकडे गुप्तपणे निरोप पाठवून त्याला होळीविले आणि म्हणाला—“मायापाल! रत्ने आली आहेत आता तू आपला जाड्या प्रयोग केला पाहिजेस.

“महाराज! ते कार्य आपल्याच हातून घडले पाहिजे. ते तसे कठीण नाही. श्वेताला चापच्या फुलदाणीत थोडी तांबडी-साई पाण्यात घालून पांढऱ्या चापयाची देठे त्या पाण्यात बुडवून ठेवावीत. हळूहळू फुलाच्या पाकळ्यांवर आपोआप तांबडी शांक येईल. या प्रयोगाचे यणन मी पहिल्याने सांगून टाकल्याने तुम्हांला करा-यला अवचर वाटणार नाही.” मायापालने थोडक्यात प्रयोग यणन करून समजावून सांगितला.

राजा म्हणाला—“तू सांगितलेस ते ठीक चाले, परंतु जे करायचे ते सर्व तुम्हा

कर.” दोघे प्रत्येकाकडे पाहून स्मन करू लागले.

त्या दिवशी रात्री श्वेताला व कृष्णाला पांढऱ्या चापयाची रत्नेही एकएक फुल-दाणी मिळाली. फुलदाण्यांवर रथांची नावे लिहून ठेवण्यात आली. दोघींनी आपापली फुलदाणी नेऊन आपापल्या निजायच्या सोलीत ठेवली आणि फुलांवर लक्ष ठेवले. कृष्णाला दिलेल्या फुलदाणीतली फुले पांढरीच राहली, परंतु श्वेताला दिलेल्या फुल-दाणीतल्या फुलांना रंग पालवून दुसऱ्या दिवशी तांबूस दिसू लागला.

ते कळल्यावर राजा बोपदेव आनंदाने आपल्या मुलींना घेऊन श्वेता व म्हणाला—“बेटा! तुम्हाला कळले ना की तुमच्या बांटांचे रत्न कोणते आहे ने. अने सगून राजाने तबकात ठेवलेली रत्ने दोघींना दाखविली. श्वेताने मुळावी रंगाचे रत्न घेतले आणि कृष्णाने पांढरा हिरा घेतला.

मायापालला राजाकडून चांगले इनाम मिळाले

लोभ भोवला

विठ्ठल व रत्नमाबाई नावाचे एक मध्यम वर्गीय जोडपे एका गावी रहात असे. विठ्ठल खाण्यापिण्यात मन भोकळेपणाने खर्च करी, परंतु कपड्याला कमी खर्च करण्यात त्याला भूषण वाटे. त्याची बायको अगदी विरुद्ध होती. ती म्हणे स्वतःपिणे घरातल्या घरात असते. पोटभरण्या गुरेसे खावे; पकवाने आणि स्वादिष्ट भोजनात पैसे उडविणे चांगले नाही. आपण चारचौघात हिळतो फिरतो, म्हणून चांगले कपडे घालूना. परंतु नवऱ्याने तिला जुगड्यावर कधी जास्त खर्च करू दिला नाही. म्हणून ती माहेरी जाई तेव्हा, चांगल्या चांगल्या साड्या घेऊन येई. विठ्ठल मान साधे कपडे-वापरी. फाटले तर ठिगळ लागून पावरी.

विठ्ठलचे एक धोतर इतके जुने झाले होते की त्याला ठिगळे लावूनच वापरावे

लागे. नवीन धोतर घ्यायला बायकोने किती सांगितले, परंतु त्याने तिच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले. त्या धोतरावरून दररोज बोघांत भांडणे होत. ती म्हणे—"तुम्ही हे फाटके कपडे घालून जातां आणि माझ्या मेविणी मला हसतात."

एक दिवशी विठ्ठल बांधोळ करून धोतर वाळत घालायला मागच्या दारी गेला तेव्हा रत्नमाबाई म्हणाली—"माझी अवका आज उद्या येणार आहे. धोतराची ही चाळणी फेकून वेऊन नवे काढा पेटीतून. मंतर माझी मण्याची माळ तुटली आहे ती बाजारात जाऊन गुंफवून वेऊन या."

विठ्ठलने बायकोच्या बोलण्याकडे सवयीप्रमाणे दुर्लक्ष केले. म्हणाला—"तूच जा, हे माझे काम!"

रत्नमाबाईला आला राग. तिने मागच्या पदवीत वाळत घातलेले धोतर उचलले

आणि परमात फेकून दिले. विठ्ठलने सगळे त्याशिवाय परमातून धोतर आणून घेऊन वाळत घातले आणि दुकानात निघून गेला. रत्नमाबाई विचार करू आगरी की अवका येण्यापूर्वी हे धोतर काय वाटेल ते वाळून नाहीसे करायचे.

तिला रस्त्याकडेन एक भिकारी जाताना दिसला. रत्नमाबाईने त्याला बोलावून धोतर दिले. भिकारी ते फाटके धोतर पाहून म्हणाला—"नाई! हे धोतर तुम्हीच घेवून घ्या. नेसण्यासारखे असतं, नग घेतलं असतं."

रत्नमाबाईने त्याच्या हातावर एक रुपया ठेवला म्हणाली—"हा घे स्वया. हे धोतर पण घेऊन जा." भिकार्याला रुपयावरुन धोतर न्यावे लागले.

त्या दिवशी विठ्ठल दुकानातून घरी परत येत असतां कर्मधर्मसंयोगाने संधीर तो भिकारी त्याला दिसला. त्याच्या खांद्यावर विठ्ठलचे ते धोतर होते. विठ्ठलने दोन शिब्या त्याला हासडून विचारले—"कोठे रे वेऊन चाललास हे धोतर चोरून?"

"अहो, चोरून नाही आणलं मी, एका बाईने हे धोतर वेऊन जायला मला एक रुपया देखील नक्षिप्त दिला." असे म्हणत भिकारी निघून गेला.

विठ्ठल रागासणाने घरी निघाला. त्याला वाटेत देवाला निघालेली बायको भेटली.

त्याने मोठ्याने ओरडून विचारले—"काय ग ए! तू माझे धोतर दान करून टाकलेस का ग?"

"होय, पीडा गेली एकदाची. म्हणून देवासमोर मारठ फोडायला जाते आहे!" असे म्हणत रत्नमाबाई पुढे जाऊ लागली.

विठ्ठलने विचार केला, काय वाटेल ते झाले तरी ते धोतर परत मिळवाम्यचे. तो घरी गेला. बायकोने गुंफवून माणिक्यांची माळ आणायला सांगितली होती ती पेटली आणि शेजारणीच्या घरी जाऊन म्हणाला—"कट्टिनी! रत्नमाबाई आल्यावर माणिक्यांची माळ गुंफवून आणायला घेऊन गेलो, म्हणून सांगता का?"

विठ्ठल भिकाऱ्याची चवकशी करीत करीत गावाच्या दोकाला गेला. तेथे बटाच्या पारावर तो रहातो, हे त्याला कौशीतरी सांगितले, परंतु तो धोचला त्या वेळेपर्यंत भिकारी आला नव्हता. तेथे बसलेल्या एका ओंधळीच्या बाजूला फाटके कपडे कोढून ठेवलेली एक पिशवी होती. तिच्या हातात चिंधेची एक काडी होती. विठ्ठल जवळ आल्याची बघून ऐकून तिने त्याच्या पायावर काडी मारून विचारले—“कोण रे तू, लबाड कोठला? मला ओंधळीला पाहून बोरी करायला बाबलाम होय?”

विठ्ठल ‘ओय ओय’ करीत म्हणाला—
“मी तुझ्या नवऱ्याच्या भेदायला आलो आहे!”

ओंधळी म्हणाला.

विठ्ठलने निघून जाण्याचे मोंग केले आणि पांढीमागून येऊन आट्यावर बसून बसला.

काळोख पडल्यावर भिकारी आला. “हे अपशकुनी धोतर कोणत्या कुमुहतावर हातात आले, कोण जाणें, आज कायला काही भिडले नाही.” असे म्हणत त्याने विठ्ठलचे धोतर फाटक्या कापड्यांच्या पिशवीत लपवून ठेवले. तो म्हणाला ते ऐकून विठ्ठलच्या मनात कर्मसंच झाले.

त्यानंतर भिकाऱ्याने भान उकडला आणि दोघां नवराबायकोनी खाऊन घेतले. मथ्यराच उलटलेपर्यंत बोलत, गाल गुण-

गुणत दोघे झोपले. दोघे थोडे लागलेले पाहून विठ्ठल खाली उतरून लडगला. नेमके त्याच वेळी दोघे बोर कोढून तरी आले आणि जवळपास कांणी नाही असे समजून परस्परांशी गुप्तपणे बोलू लागले.

“हे कोठे लपवायचे बुवा?” एकजण म्हणाला.

“त्या भिकाऱ्याची हा फाटक्या कपड्यांची पिशवी आहे ना, त्या पिशवीत ठेवू या. हिवाळा येईपर्यंत हे लोक ते कपडे बाहेर काढणार नाहीत.” दुसरा म्हणाला. त्यानंतर दोघे बोर काळोखात झाडाखाली आले. भिकाऱ्याच्या पिशवीत त्यांमी काहीतरी ठेवले आणि निघून गेले.

बोरांना जाते वेळी ऐकून म्हातारी बाणी झाली आणि ओरडली—“कोण रे तुम्ही बोरानो!” असे म्हणत तिने आपली पिशवी वाचवून पांढीली आणि उशाला येऊन झोपली. भिकाऱ्याच्या पिशवीत आपल्या धोतराबरोबर बोरांनी आणलेला मास-देखील असल्याचे ओळखून विठ्ठलने विचार केला, ती पिशवी उडवली पाहिजे.

उजाडलाच तो झाडावरून उतरला आणि भिकाऱ्याला म्हणाला—“तुझ्याजवळ ती फाटक्या कपड्यांची पिशवी आहे, देतोस का? मला फाटक्या कपड्यांची गरज आहे. म्हणून आला येथवर धावत.”

“नाही बुवा, मी कां देऊ?” भिकारी म्हणाला.

“त्याच्या बदल भी तुला ही माणिक्यांची पिशवी देतो.” विठ्ठल म्हणाला.

म्हातारीने नाचवून ती पिशवी पाहिली. तिला ती भावकरी. पचव्याला म्हणाली- “देऊन टाका, ती पिशवी आणि ही ठेवून घेऊ.”

विठ्ठल खुशीव्शीततो फाटक्या कपड्याची पिशवी घेऊन घरी गेला.

“रात्रभर कोठे घेला द्रोंता हो ? माझी माणिक्यांची पिशवी कोठे ती दिसत नाही ?” रक्तामावई विचारले.

“तुम्ही माणिक्यांची पिशवी देऊन ही घेऊन आलो.” असे म्हणत विठ्ठलने ती फाटक्या कपड्यांची पिशवी दाखविली.

“तुमचे डोळे ठिकाणावर आहे का ? अर्थवच केलात की ! माझी माणिक्यांची भाळ तुम्ही होती जी गुफवून व्यापाऱ्या मी सांगितले होते आणि या पिशवीस सर्व माणिके भरून ठेवले होते. तुम्ही ती पिशवी देऊन ही दारिद्री पिशवी घेऊन आलात ?

माझी अंक कायले आहे तुमच्या ! असे म्हणत रक्तामावईने तवच्याच्या हातातली ती पिशवी हिसांगेवून घेऊन बाहेर गटारात टाकली.

पिशवी खाली पडल्याबरोबर फाटली आणि फाटक्या कपड्याबरोबर त्यात चोरांनी लपवून ठेवलेला चाकू बाहेर येऊन पडला. चाकू रक्ताने माखलेला होता. चोरांनी रात्री कोणतवर तरी लुटा चालविला होता आणि त्या पिशवीत लपवून ठेवला होता.

गल्लीत गर्दी जमली. पोलीस शिपाई गर्दी कसली म्हणून महायला आले आणि रक्ताने माखलेला चाकू पाहून तो चाकू, फाटके कपडे व ती पिशवी उचलून विठ्ठलला कैद करून घेऊन गेले.

त्यानंतर विठ्ठलला स्वतः निर्दोष असल्याची गोष्ट साबित करण्यासाठी पुष्कळ पैसे खर्च करावे लागले त्याला जे कष्ट सहन करावे लागले, ते त्याचे त्यालाच ठाऊक !

पाप की पुण्य

ता बलिपती नामक नगरीत घनगुत नावाचा एक जव्हरी रहात असे. खोटे कुत्रिम हिरे, खरे सांगून विकत असे आणि त्याने खूप धनार्जन केले. धन्या दिन्यांसारखे विसणारे काळेचे खडे तो परदेशातून विकत घेऊन येई. परंतु तो सावधपणे व्यापार करित असल्यामुळे कधी त्याची लबाडी उचळकोळ नाही होती.

तो व्यापारी चर्चगिरी करी. तो आपल्या नोकरीकरवी जहाजे व गलबते लुटून स्वतःचा माल चोरांनी लुटून नेल्याचे राजाच्या शिपायांना फसवी. इतर व्यापाऱ्यांना वाटे की चोरांनी शालावेतील लुटले आहे व ते सहानुभूती दाखवीत.

एके दिवशी तो व्यापारी जहाजातून उतरून चोरांचा माल घेऊन घरी परत येत होता, तेव्हा वाटेत त्याला एक साधू भेटला. त्या साधूने व्यापाऱ्याला खाल-

पासून वरपरत पाहिले व म्हणाला- “शेटजो ! आशीर्वाद. काचेच्या भांड्यासले रंगीत पाणी जसे दिसते तसे तुमचे पाप बाहेर अळकते आहे. येजेवर सावध झाला नाहीत तर ज्यालामुखीसारखा स्फोट होईल.”

ते ऐकून व्यापाऱ्याच्या हृदयाचा धरकण उडाला. तो साधू कोणी सिद्धपुरुष असता, असे त्या त्याला वाटले. त्याने त्या साधूला विचारले- “बुवा ! काय केले म्हणजे पापातून मुक्तता मिळेल हो ?”

“ते तू केलेल्या पापाच्या स्वरूपावरून ठरले. तरी तू गोदान, भूदान, अन्नदान यांचे करून घ्या, तो साधू म्हणाला.

“बुवा ! तुम्ही म्हणता ते मान्य आहे, परंतु मला व्यापाऱ्यानिमित्त परदेसात रहावे लागते. दानपुण्य करायला वेळ केव्हा व कसा वाढायचा आपण उपाय सुचवाल का ?” व्यापाऱ्याने साधूला विचारले.

साधू म्हणाला—“ते काम तुम्हा बायकोने केले तरी चालेल.”

व्यापाऱ्याने घरी गेल्यावर बायकोला सर्व गोष्टी समजावून सांगितल्या. म्हणाला—“उद्योगस्थान तु साह्या लावाय दानधर्म कर. कधी गोदान, कधी अन्नदान तर कधी भुक्षण. कितीही खर्च झाला तरी हरकत नाही. मला वेळ मिळत नाही, म्हणून तुझ्यावर ही जबाबदारी टाकीत आहे.”

नवऱ्याच्या तोंडाने त सध्या एकूण व्यापाऱ्याच्या बायकोला आश्चर्याबरोबर मानवही झाला. इच्छा असूनही तिला घन माहून रहावे लागत असे. परंतु आता

नवऱ्याने स्वतः होऊन सांगितल्यावर तिला सहजिकच आनंद झाला. तरी तिने विचारले—“पण एकदम हा विचार तुमच्या घनात कसा काय आला?”

“बोडण्यात असे साले की एका साधूने मी व्यापारात लबाडी करतो हे सांगून पायातून मुक्त होण्याचा हा मार्ग सुचविला. नंतर त्याने असे बजावून सांगितले की मी बेळीच दानधर्म केला नाही तर पापाचे खापर एकदम केव्हा कुठेल हे सांगता येत नाही. परंतु मी, मला कुरसत मिळत नाही हे सांगितल्यावर त्याने तुझ्या हातून दान धर्म करण्यास सांगितले. तेव्हा तु मनात संकोच करण्याचे मुळीच कारण नाही. व्यापाऱ्याने बायकोला सर्व गोष्टी उघाट समजावून सांगितल्या.

व्यापाऱ्याच्या बायकोने मनातल्या मनात देवाला नमस्कार करून त्या साधूच आभार मानले. बायकोला आनंद झालेला पाहून वस्तुस्थिती जास्त चांगली समजावून देण्याच्या हेतूने व्यापारी म्हणाला—“परंतु पण गोष्ट लक्षात ठेव. घरात अन्नसज सुद्धा करू नकोत. धर्मशास्त्रे सांगून हा दानधर्म कर. कारण दान घेणारात खोर असू शकतोच. चोराला घरात एवढे ऐश्वर्य आहे, ते कळले तर, पुढे दानधर्म करायला काही उरणार नाही.”

घराला मुरवात झाली. व्यापारी आपल्या संधानिमित्त परदेशी निघून गेला. बायकोने घनसोकळेंपणे गोधान व अन्नदान सुरू केले. अन्न व अनुष्ठान पण चालू झाली. पाण्या-सारखा पैसा खर्च होऊ लागला.

परंतु बायकोने केलेल्या या सर्व पुण्य-कार्यांचा फायदा व्यापाऱ्याला झाला नाही. त्याला नुकसानच सहन करावे लागू लागले. तो एका वेळात नकली हिरे विकण्याच्या अपराधावरून तुरुंगात गेला. एक वर्षाची शिक्षा भोगूनही दंड इतका भरवा लागला की त्याला परदेशात जी मिळकत झाली होती ती सर्व दंड म्हणून भरवा लागली. नंतर त्याला पावलोपावली अपमान सहन

करावा लागला व जेवढी गिराव होऊन स्वदेशी परतणे लागले.

त्याने घरी येऊन पाहिले वर बायकोने घरातली सर्व मिळकत दानधर्म करून खर्च केली होती. बायको धर्मशास्त्रे दानधर्म करण्यास मजग होती. त्याने तिच्याकडे निरोप पाठविला तेव्हा तिला येणे दानव सल्ल्याचे कळले. म्हणून तो स्वतः तिला भेटायला धर्मशास्त्रे घेला. परंतु बायकोने त्या गर्दीत त्याला ओढवले नाही. त्याच्या बायकोने सर्व भिक्तायांना प्रसाद म्हणून वाटला व व्यापाऱ्याला सुद्धा प्रसाद दिला. म्हणाली—“तुम्ही आम्हाचे कळले मला, पण तुम्हीच वाहता आहात, केवढी गर्दी आहे. मला बाहेर काढायला वेळच मिळाला नाही.”

ते एकूंत व्यापाऱ्याच्या तळपायांची आणि भस्मकापयंत गेली. त्याने प्रसाद तिच्या तोंडावर फेंकला व म्हणाला—“तुला भाग्या-हून हे लोक घोर वाटले होय? तू आपले घर रिकामे केलेस. मी तुला दानधर्म करायला सांगितलं तर याचसाठी का?”

व्यापाऱ्याची बायको किकर्तव्य विगळ होऊन नवऱ्याकडे पहात राहली. ती एक शब्ददेखील बोलली नाही आणि घरी निघाली. घरी गेल्यावर तिने नवऱ्याला विचारले—“मी तुमच्याच सांगण्यावरून दानधर्म केला, त्याचे पुण्य मिळण्या-ऐवजी तुम्हाला हे कष्ट सहन करावे लागले का?”

“तुला सर्व मांसाहार सोडून घ्या. तू हा दानधर्म बंद कर.” व्यापारी म्हणाला.

त्यानंतर व्यापाऱ्याचे दिवस पुन्हा पालटले. त्याला व्यापारात खूप फायदा होऊ लागला आणि त्याने घालविलेले सर्व पैसे जमकाही माधारी आले. आणि एका भटक्याच्या उपेक्षेप्रमाणे वागून विनाकारण कष्ट सहन केले, यावरून त्याला पश्चात्ताप वाटू लागला.

त्यानंतर पाचसहा महिन्यांनी व्यापारी नकली माल घेऊन स्वदेशी परत येत असता तो साधू त्याला भेटला. या खेपेस त्याच्या बरोबर त्याचे चारपाच शिष्यसुद्धा होते. तो व्यापाऱ्याला म्हणाला—“तू माझ्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलेस. तुझ्यात बरेच मुटोच झालेला नाही!”

व्यापारी रागाने त्या साधूला म्हणाला—“लबाळा! मी तुझ्या कंदात पडून आपले सर्वस्व घालविले. दिवाळे निघाले माझे, यापुढे मी कान धरला. तुझ्यासारख्या भामट्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्षच करावे लागणार! चालता हो!”

“तू जे पुण्य केलेस ते तुझ्या पायासारखे धर्य जाणार नाही. झाले तरी काय?” साधूने विचारले.

“माझ्या बायकोने तुम्ही सांगितल्याप्रमाणे सर्व प्रकारची व्रते, अनुष्ठाने व

कोटे गेले कोणास ठाऊक? मला व्यापारात नुकसानच होत गेले. एका देशात दहा नकली हिरे विकण्याच्या अपराधावरून एक वर्षे तुरुंगवास भोगावा लागला. मी घरी आल्यावर बायकोकडून सर्व दानधर्म थांबविला. मी पुन्हा व्यापार करू लागला. भाग्य अनुकूल होते म्हणून पुन्हा लक्षावधी रुपये मिळविले. नकली हिरे खऱ्या हिऱ्यांच्या सोलाने जात आहेत. हे पहा.” असे म्हणत व्यापाऱ्याने आपली नकली हिऱ्याची पेटी उघडून दाखविली. व्यापाऱ्याने दाखविलेले हिरे पाहून साधू काहीच बोलला नाही.

तेव्हा व्यापारी पुढे म्हणाला—“आतां तुम्हीच सांगा, तुम्ही सांगितलेले ते

पुण्य आहे की जे करतो आहे ते पुण्य आहे?” नंतर व्यापाऱ्याने एकदम आवाज पालटून म्हटले—“मी तुझ्यासारख्या नकली साधूंना तुरुंगार नसल्यास आमच्या देशाच्या राजाजवळ विमंती करणार आहे.”

“बरोबर म्हणालास तू!” असे म्हणत साधूने आपली नकली दाडी काढली आणि लज्या रूपात प्रगट झाला.

व्यापारी आश्चर्य होऊन पाहू लागला. तो राजाच होता. जे चारपाच शिष्य म्हणून होते त्यांनीसुद्धा आपल्या दाडीमिश्रा काढून टाकल्या व्यापाऱ्याची न्यायालयीन नवकणी झाली आणि त्याला कळव्या पाय्याची शिक्षा झाली.

व्यापार्याने तुहंगात जातांना राजाला विचारले-“महाराज, माझ्या मनास एक प्रश्न आहे.”

“विचार !” राजा म्हणाला.

“आपण मला पहिल्याने पाहिले तेव्हा कां शोध केले नाही? दानधर्म करायला सांगितला. माझ्या बायकांने त्याप्रमाणे दानधर्म करून जे पुण्य मिळविले ते माझ्या उपयोगी कां पडले नाही?” व्यापार्याने विचारले.

“वेड्या! मी तुला पहिल्याने पाहिले तेव्हा तू लबाडीचा व्यापार करतोस, हे मला माहीत नव्हते. तुझ्या वेड्यावरून मला शंका आली म्हणून मी ते म्हणालो. तुला भितरेपणा पाहून माझ्या मनाची खात्री नाही की तू लबाडीचा व्यापार करीत असालास. मी तुला दानधर्म करायला सांगितला, तो तू कस लावल्यावर तुला व्यापार लबाडीचा असल्याबद्दल माझ्या मनास शंका उरली नाही. परंतु आरोप लावायला पुरावा नव्हता. म्हणून

मी आपले हरे तुझ्या पाठमागून सोडले. तू कशी लबाडी करतोस याची पुरी माहिती मला मिळाली.

“आता तू विचारलेल्या दुसऱ्या प्रश्नाचे उत्तर ऐक. तुझ्यासारखे लबाड जे पुण्य-कार्य करतात ते वायकार्यच होऊन जाते. ते पुण्यकार्य तुझ्याकरवी होणाऱ्या पाप-कार्यात विघ्नच असते. तुझ्या मनाची फसवणूक होते की मी पुण्यकार्य करून पापमुक्ती मिळवीत आहे. देवाला फस-विण्याचे तकली पुण्य संपादन करण्याचेच हे कार्य आहे. तुझ्या हातात तुझ्या बाय-कांने प्रसाद विला. तो तू तिच्या तोंडावर फेकलास. त्यामुळे तोपर्यंत तुला जे पुण्य तुझ्या पत्नीच्या दानधर्मामुळे मिळाले होते ते संपुष्टात आले. कारण तुझ्या मनात पापच होते. त्याने तुला अनेक प्रकारे नाकविले. शेवटी तुला अधःपात त्यामुळेच सांला.”

त्यानंतर मिपारी व्यापार्याला तुहंगात घेऊन गेले.

स्वरा संतोष

एका श्रीमंत माणसाला तीन मुल्ये होते. महातारपणी कोणता मुलगा आपल्या जवळ राहून आपली कष्टजी वाहील हे कळाले यासाठी तो आपल्या तिघां मुलांना बोलावून म्हणाला-“आतां मी फार दिव सांचा पाहणा राहलो नाही. तुमच्यापैकी एकाजवळ महातारपणी रहायचे मी ठरविले आहे. मी मेढ्यावर भाजी इस्टेट त्यालाच मिळेल. शंभर रुपये देतो एका वर्षाचे तुम्ही परत था. माझ्या मनाची खात्री आली पाहिजे की कोणाजवळ राहल्याने माझ्या जिवाला सुख मिळेल.”

तिघे मुल्ये निवून गेले. सर्वात मोठा मुलगा एका वाहरात राहून व्यापार करू लागला. त्याने पुष्कळ पैसे मिळविले. तरी खूप पैसे मिळविण्याच्या हेतूने त्याने इमा-लाचे कामदेखील करायला मागे पुढे पाहिले नाही. एका वर्षाचे त्याच्याजवळ दहा

हजार रुपये जमा आले. ते नेऊन त्याने बापायला दिले. बाप म्हणाला-“वाळा, तू किती वाळालास? पैसे मिळविण्यासाठी आपली प्रकृती बिघडवून घेतलीस याबद्दल मला वाईट वाटते.”

दुसरा मुलगा एका बैरागचे माऊन राहला. त्याने त्या बैरागचे शिष्यत्व करून कामुकत्व करणाऱ्या एका औषधाचा शोध लावला. त्याने आपल्या मुल्ला गुढाशिवा म्हणून शंभर रुपये दिले आणि मुल्ला बाजीनाद नेऊन घरी परतला.

दुसरा मुलगा घरी परतलेला पाहून बापायला आनंद आला. “काय आणलेस रे तू? कोठे होत्रास वर्षभर?” बापाने मुलाला विचारले.

मुलगा म्हणाला-“बाबा, मी वर्षभर एका सुप्रसिद्ध वैद्याची सेवा केली. त्याच्या रूपेने मी एका दीर्घायुष्य येवल्या औष-

धाचा शोध लावला, हे औषध घेतल्याने माणसाला पुन्हा तारुण्य येते. हे ध्येय तुम्ही.”

ते ऐकून बाप हसला. म्हणाला— “बाळा! या गृहभारपणी तारुण्य मिळवून मी काय करणार? तू माझ्या सुखासाठी शंभर रुपये खर्च केलेस व गृहास्ताऱ्याला तारुण्य मिळवून देण्यासाठी औषधाचा शोध लावलास हे सकार्य असले तरी मला समाधान वाटण्यासारखे नाही. तू व्यर्थ पश्चिम केल्यास असेच म्हणावे लागत आहे.”

तिसरा मुलगा एका वृद्ध गुळ्या भेटला आणि त्याला विचारले—“वृद्ध पित्याला सुखी करण्यासाठी काय करावे?”

तो गृह म्हणाला—“तू संगीत शास्त्राचा अभ्यास कर. तुला गळा चांगला आहे, तुला संगीत निचा सहजी अकगत होईल. तुझे गाणे ऐकून बाप आपले दुःख विसरून जाईल आणि तुझ्या तोंडी भक्तिगीते ऐकून ईश्वर भजनात लीन होईल.”

त्या प्रमाणे तिसरा मुलगा एका संगीत विद्यालया जाऊन भेटला व वर्षभर त्याने त्याचे शिक्षण केले. त्याने गुळ्या शंभर रुपये गुरुदक्षिणा दिली. तो देवळात नजरे म्हुणू लागला. त्याची कीर्ती राज्यभर पसरली. राजाने त्याला बोलावून आपला दरबारी गायक म्हणून नेमले.

तिसऱ्या मुलाने बापाला भेटून त्याने वर्षभर मेहनत करून संगीत शिकल्याचे सांगितले व म्हणाला—“बाबा! मी दररोज सकाळ संध्याकाळ दुग्धी पुजा करतां तेव्हा भजने म्हणत जाईन.”

मुलगा चांगला संगीत विद्वान होऊन दरबारी गायक म्हणून नेमला गेल्याचे बापाने ऐकले होते. तो मुलाच्या पाठीवर हात फिरवीत म्हणाला—“बाळा! नार श्रीवांच्या तोंडी मी तुम्ही कीर्ती ऐकली आहे. तुमचा मूलगार चांगला निघाला, हे इतरांच्या तोडून ऐकून बापाला जो आनंद होतो तो पेशाने मिळत नाही. जातों मी तुझ्याच जत्रळ समाधानाने पुढील आयुष्यभर राहीन.”

लोभाला बन्दी

एका तीर्थक्षेत्रात अनेक तीर्थयात्री येत. त्यांना उतरण्यासाठी त्या गावात अनेक धर्मशाळा होत्या. प्रत्येक धर्मशाळेत उतारुंच्या राहण्याची व्यवस्था पाहण्यास व पाहण्यासाठी एक नोकर ठेवलेला असे. धर्मशाळा साफ ठेवणे व उतारुंच्या सुख-सोयीकडे लक्ष देणे, इतर कामांबरोबर हे त्याचे मुख्य काम असे.

एका धर्मशाळेत रंगनाथ नावाचा एक प्रामाणिक नोकर होता. तो ज्या धर्मशाळेत काम करीत असे त्या धर्मशाळेत एक उतारु धर्मशाळा सोडून जावे वेळी चुकून आपली एक सोन्याची माळ, तो उतरणा होता त्या खोलीत, विहरून गेला. रंगनाथने ती माळ पाहिली. त्याने ती माळ सर्व धर्मशाळांनी व्यवस्था पाहण्याच्या व्यवस्थापकाकडे नेऊन दिली. व्यवस्थापकाने रंगनाथाच्या त्या प्रामाणिकपणाची

प्रशंसा करून बरील अधिकाऱ्याला फटविले. रंगनाथाला त्याच्या प्रामाणिकपणाबद्दल पन्नास रुपयांचे पारितोषिक मिळाले. त्या विश्वासापासून वेचल्याच्या व्यवस्थापक मंडळाने इमानदार नोकरांना त्यांच्या प्रामाणिकपणाबद्दल पन्नास रुपये वक्षिस देण्याचे ठरविले. ती गोष्ट मर्से नोकरांस कळविण्यात आली.

देवळातल्या धर्मशाळांत काम करणाऱ्या नोकरात सोमनाथ नावाचा एक नोकर एका धर्मशाळेत काम करीत असे. मोलबाड होता. त्याने पारितोषिकाच्या लोभाने अधिकाऱ्यांच्या डोळ्यात धूळ-फेकण्याला सुरवात केली.

त्याने आपल्या एका नतेबाइकाकडे उतारु म्हणून निरनिराळ्या नावाने धर्मशाळेत उतरायला सांगितले व प्रत्येक वेळी तेथे एखादी वस्तू सोडून जायला सांगितले.

सोमनाथ प्रत्येक वेळी ती सस्तु व्यवस्थापकांकडे तेऊन देई व ठरलेले उनाथ घेऊन जाई.

असे बरेच दिवस होत राहिले. एका महिन्यात एकाच धर्मशाळेत एकाच तऱ्हेच्या पुस्तक गोष्टी घडल्यामुळे व्यवस्थापकांना संजय आला व त्यांनी सोमनाथवर पाळन ठेवण्यासाठी एका दोघां जणांना नेमले.

परंतु सोमनाथ हत्तका हुतार होता की त्याने त्या दोघां पाळत ठेवणाऱ्यांनासुद्धां सामील करून घेतले ■ व्यवस्थापकांच्या जाळ्यातून निसटला.

तेव्हां मुख्य व्यवस्थापकाने आणखी एक उपाय करण्याचे ठरविले. त्याने आपल्या एका नातेवाईकाला तीर्थयात्री म्हणून त्याच धर्मशाळेत उतरविले. त्या नातेवाईकाला व्यवस्थापकाने सर्व गोष्टी समजावून सांगितल्या होत्या. त्याप्रमाणे त्याने धर्मशाळा सोडून जाण्यापूर्वी आपली एक सोन्याची अंगठी लाहणीघरात सोडली आणि धर्मशाळा सोडून गेला.

सोमनाथाला ते जाळ टाकले असल्याचा शोषट माहीत नव्हती. त्याला ती अंगठी सापडली. अंगठीचे किंमत तीन एकरे तरी असेल असे समजून त्याने ती कमवडीला देऊन दिली. व्यवस्थापकाला अंगठी दिली तर पन्नास रुपयांचे पारितोषिक मिळेल. परंतु अंगठी विकली तर तीनशे रुपये तरी मिळतील. असा विचार करून सोमनाथ ती अंगठी आपल्या बरी घेऊन गेला. त्याच्या पाठोपाठ एक पोलीस अधिकारी बेच पालटून चालला होता. परंतु सोमनाथला ती गोष्ट माहीत नव्हती.

सोमनाथ बराच पाळत टाकू लागला तेव्हां दोन शिपायांनी पुढे घेऊन त्याच्या हातात हतकड्या घातल्या व त्याला पोलीस ठाण्यावर नेले.

शोधमागने आपला रोज दाखवून पाहिला परंतु पोलीस अधिकार्यांनी त्याची कडती घेऊन त्याच्या कंठवटीची अंगठी काढून दाखविल्यावर त्याला आपला अपराध दाखव करावा लागला.

महावली हनुमान

वालीने प्राण सोडला नव्हता. त्याने डोळे उघडून कोणी आहे का पाहिले. त्याच्या मुलाजवळ सुग्रीव उभा असलेला त्याला दिसला. तेव्हां वाली सुग्रीवालाला म्हणाला—“मी तुला राज्यातून हाकून तुझ्या बायकोचे अपहरण केले म्हणून मला दोष देऊ नकोस. आपण दोघांनी राज्य वांटून घेऊन सुखाने रहावे हे आपल्या भाव्यात नव्हते, म्हणून माझी कुडी तशी फिरली होती. आतां मी या जगाचा निरोप घेतो आहे. तेव्हां तू वातरांचे राज्य आतां सांभळ. मी आपली असरेची म्हणून एक इच्छा प्रगट करतो आहे. तेवढी पुऱी कर. मला प्राणातून प्रिय हा माम्ना मुलगा अंगद आहे. त्याला तू आपल्या स्वतःच्या मुलां-

सारखा वागव. त्याला कोणत्याही प्रकारची उणीव भासू देऊ नकोस. आतां तुझ्याशिवाय त्याला कोण आहे? तो तुझ्यासारखाच पराक्रमी आहे. प्रत्येक बाबतीत तो तुझ्या बरोबर राहील असा आहे. तुज्याची मुलगी व माझी बायको म्हणजे तारा फार हुषार आहे. पुढे येणाऱ्या संकटाची तिला प्रयत्न कल्पना असते. म्हणून तिचा सल्ला घेत जा. नाही तर तुला तुझ्यावर येणाऱ्या नाना संकटांना तोंड घावे लागेल. मला देवेंद्राने दिलेली कांचनमाला मी तुला देतो आहे. मी प्राण सोडल्यावर याची कांती जाईल.”

वाली म्हणाला त्या सर्वांना सुयोगाने मानेने होकार दिला आणि वालीने दिलेली कांचनमाला घेतली.

नंतर वालीने अंगदाला जवळ बोलाविले व कांही त्याच्या हिताच्या गोष्टी सांगित म्हणाला-“तू यापुढे माझ्याशी रागलास तसा मुषीवाशी वागत जा. मुषीवाच्या शत्रूला तू कधी फिर होता कावा नये; मुषीव सांगील ती कामे मन लावून करीस जा; कोणावर अत्यधिक प्रेम दाखवू नकोस किंवा मुळीच प्रेम नाही असेही दर्शवू नकोस, तीमुढीं चुकूच.” एवढे सांगून वालीने प्राण सोडला. सर्वे नानर त्याच्या शोकाने सुप्त पडले. वालीने केलेल्या चांगल्या कामाची आठवण काढून त्याचे मोठे गाऊ लागले. वालीने मागे गोलभ नांवाच्या गंधर्वाशी पंधरा वर्षे मुद करून शेवटी

त्याचा वध केला होता. तो जिवंत अवेपयंत वानरांना जगात कोणाचे भय म्हणून नव्हते. ती गोष्ट सर्वांना त्या वेळी आठवली.

ताराने पतिनिधनानंतर जो शोक केला तो तिच्चासारख्या राक्षसीला साहसाच होता. नील नावाच्या वानराने वालीच्या छातीत हतलला वारण काढला. ताराने सांगितल्याप्रमाणे अंगदाने वापाच्या पायावर मस्त्वक ठेवून त्याला शेवटचे नमन केले. ताराचा तो शोक पाहून व आपणच मोठ्या भावाच्या वधाला कारण झालो हे आठवून मुथीच फार दुःखी होऊन पदचाताप करू लागला. तो डबडबलेल्या डोळ्यांनी रामाला जाऊन भेटला. म्हणाला-

“रामा! तू आपले वचन पाळलेस आणि वालीचा वध करून मला राज्य दिलेस. परंतु मला आता स्वतःच्या जीवितावर प्रेम उरलेले नाही. तारा व सर्वे वानर असा शोक करीत असतां मला राज्य कशाळा? असे मला वाटू लागले आहे. मी या पूर्वी मला वालीने जो आश विला त्याबद्दल वालीचा वध तू करावाच अशी विनंती केली होती. परंतु आता वालीचा वध झाल्यावर परचासापाने माझे मन मलाच दोष देत आहे. माझ्या भाषात ऋष्यमूक पर्वतावर ऋषी मुनींच्या

तेच बरोबर आहे आतां मला स्वर्ग मिळाला तरी तो नको वाटतो आहे. वालीने मला जिवंत सोडला आणि मी त्याचा जीव घेतला. माझ्याहून मोठा पापी जाणखी कोण असणार? मला त्याने युवराजपद दिले होते त्यालायकमुढीं मी नव्हतो, असां राजा कसा काय होणार? मीवेखील वाली-बरोबर स्वतःला जाळून घेतो. वानर वृक्षे सर्वे काम पुरे करतील, तेच सीतेला सोडवून आणतील.”

तारा रामाकडे पाहून म्हणाली-“तू ज्या बाणाने वालीचा वध केलास त्याच बाणाने माझा वध कर आणि मला वाली आहे तेवे पाठव. मी बरोबर नसेन तर तो

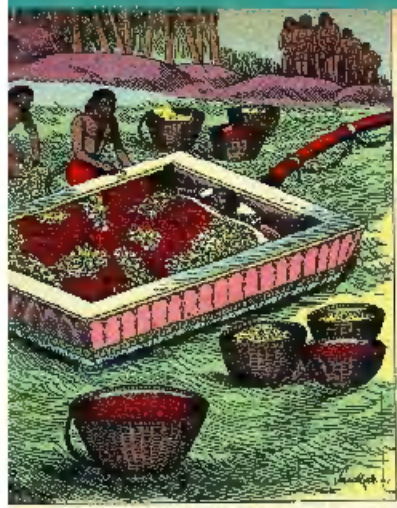
सुखी होणार नाही. सीतेच्या वियोगाने तू बसा दुःखी आहेस तशाच वाली स्वर्गातही माझ्या वियोगाने दुःखी होईल. तू माझा वध केलास तर वालीचा वध केल्याचे पाप तुझ्या माथी राहणार नाही. उलट माझा वध हे एक पुण्य कार्य ठरेल.”

राम तिचे सात्वन करीत म्हणाला-“तू शीरपत्नी आहेस. तू असा शोक करता कामा नये. वाली असताना ते सुखी होतीच, तशीच वाली नसताना सुद्धा तू मुलाचा गीरज व पराक्रम पाहून सुखी होतील. तुझा मुलगा पराक्रमी आहे. तो युवराज होणार आहे, तो तू पाहशील.”

नंतर राम वानरांना म्हणाला-“किती शोक केलास तरी जी परलोकी गेला

त्याला परत आणणे किंवा सुखी करणे शक्य होईल का? विचार करून पहिल्या आणि बालीला मुखाने स्वर्ग प्राप्त झाली, यासाठी काय तो प्रयत्न करा."

तेव्हा लक्ष्मण शोक करीत बसलेल्या सुग्रीवाला म्हणाला—"सुग्रीवा! बालीचा अग्निसंस्कार केला पाहिजे. वानरांकरवी चंदनाची वृक्षांची वाळलेली लाकडे आणव. अंगदाचे सांत्वन करून त्याची समजूत घालून त्याच्या हस्ते अग्नि देवाविषयाची तयारी कर. वापुडे किष्किंधेचा राजा वृहोणार आणि तूच रडत बसून राहलास तर कसे चालेल? तुला कोण धोर देईल? अंगदाच्या हस्ते, फुले, वस्त्रे, तूप,

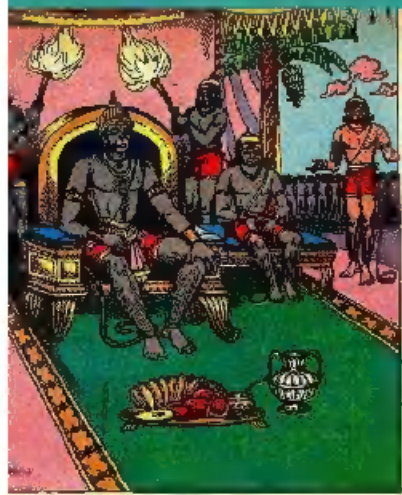
तेल व सुगंधी द्रव्ये मागव आणि वानरांना जमा करून बालीच्या स्मशानघाटेशाठी सर्व तयारी कर."

लक्ष्मणाने सांगितल्यावर तार नावाचा वानर किष्किंधा घाटला व अग्न्येष्टी जोगी पालखी तयार करून येऊन आला. सुग्रीव जंगल दोषांनी मिळून बालीच्या देह जळगव पालखीत ठेवला. सुग्रीवाने बालीच्या देहावर पुष्पवृष्टी करण्यास वानरांस आज्ञा केली. प्रेतयात्रेला बालीचे तार आणि वावर नातेवाईक व स्त्रिया निघाल्या. एका नदीकाठी आलेल्या जिता रचून बालीचा अग्निसंस्कार पूर्ण करण्यास आला आणि संपणावी संस्कार संपले. रामाने स्वतः हजार राहून सुग्रीवाकरवी व अंगदाकरवी सर्व संस्कार विधिवत करविले.

सुग्रीव स्नान करून ओल्या वस्त्रांनीच रामलक्ष्मण होते तेथे आला. सर्व वानर त्याच्याच अवलंबून उभे राहले. तेव्हा हनुमान रामाला म्हणाला—"रामा! तुझ्या कुपेने सुग्रीवाला राज्यप्राप्ती झाली. आता तुझी अनुमती असेल तर तो किष्किंधा नगरीत प्रवेश करण्याच्या विचार करीत आहे. राज्याभिषेक शास्त्रोक्त रीतीने झाल्यावर तो तुझा सत्कार करणार आहे. म्हणून तू किष्किंधेला येऊन स्वहस्तेच तो राज्याभिषेक करविले."

मुली करावेस अशी सर्वे वानरांची इच्छा आहे."

राण म्हणाला— "हनुमाना! मी पित्याच्या आज्ञेने चवदा वर्षे वनवास भोगीत असतां कोणत्याही गावात अगर नगरात प्रवेश करून राहणे बरोबर होणार नाही. म्हणून सुग्रीवाला घेऊन जाऊन बाटामाटाने राज्या-रोहण समारंभ उरकून द्या. त्याचप्रमाणे अंगदचा युवराज्याभिषेक पण करून द्या. धावण महिना सुरू होत आहे. चार महिने वाचताला आहे. युद्ध लारंभ करण्यास योग्य वेळ नाही. म्हणून तुम्ही सर्वेज्ज किष्किधेला जा. मी व लक्ष्मण या पर्वतावरच राहातो. या पर्वतासल्या गुहा रहायला मोठ्या व

सायब्या आहेत. जवळच पाण्याची उत्तम सोम आहे. कार्तिक महिना आला की तत्पर रावणाशी युद्धाची तयारी करतां येईल."

असा तऱ्हेने रामाच्या अनुज्ञेने सुग्रीवाने किष्किधा नगरीत प्रवेश केला. सर्वे वानर त्याच्या पाठोपाठ किष्किधेला गेले. सुग्रीवाने त्याला भेटण्यासाठी जे जे वानर वीर आले त्यांचा सल्ला घेऊन ताराचे सत्कृत करण्यासाठी अंतःपुरात गेला.

सुग्रीव वालीच्या अंतःपुरातून बाहेर आला तोंपर्यंत वानरांची सुग्रीवाच्या राज्या-रोहणासाठी सोन्याने मढविलेले छत्र चामर, सर्व प्रकारची मणि मणिमये, विरदिराज्या प्रकारची धान्ये, औषधी द्रव्ये, फुले, फळे, हळदी कुंकू, गुलाल, शेंदूर वगैरे, मध, तूप, दूध, दही वगैरे पंचगव्य इत्यादी बऱ्या खिड बाळगून ठेवल्या. रानडुकराच्या कातड्याची पादत्राणे मिळून तयार करविण्यात आली.

त्यानंतर ब्राह्मणांनी अग्निहोत्र जागवून त्याची पूजा केली व सुग्रीवाचा राज्याभिषेक विधिवत् पुरा केला. गज, गवाडा, गवय, शरभ, गंधमादन, मैद, द्विविद, हनुमान, जांबवंत व नलते सुवर्ण कलश, वृषभर्जुग इत्यादि उपकरणांनी सुग्रीवाचा अभिषेक केला.

रामाने सांगितल्याप्रमाणे सुग्रीवाने अंगदाला युवराज्याभिषेक करविला. तसे

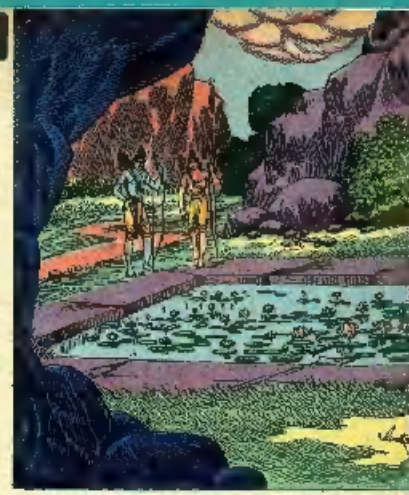
केल्याबद्दल वानरांनी सुग्रीवाची खूप वाखाणणी केली व अद्यातऱ्हेने राज्यारोहण समारंभ पार पडला.

सुग्रीवाने रामाला भेटून सर्वे वर्णन केले व परतल्यावर त्याची पत्नी कर्मासह मुखाने राज्य व मुख उपभोगू लागला.

रावळकन्यांनी पावसाळाभर प्रचण्ड पर्वतावरच्या गुह्यात वास केला. तो पर्वत अत्यंत रमणीय होता. गुहेजवळच एक सुंदर नदी असलेले सरोवर होते. गुहेचे द्वार वैश्वदेव दिशेला असल्या कारणात पाऊस आत येणे शक्य नव्हते. पूर्वेकडचा आरादेवील आत येणे शक्य नव्हते. गुहे समोर स्वच्छ समतल प्रदेश होता. जवळच एक सुंदर नदीदेखील होती. किष्किधा नगरी तिथून तशी फार दूर नव्हती. किष्किधेत चालू असलेल्या उत्सवाचा कोलाहल व वाद्यध्वनी स्पष्ट ऐकू येत होता.

असा रम्य स्थानी रहात राम एका बाजूला सीतेच्या विरहामुळे दुःखी होता तर रावणाशी युद्ध करण्यास सुग्रीव सहाय्य करीत असल्याबद्दल आनंदित होता. तो शरद ऋतु केन्ना सुरू होतो याची वाट पहात होता. तो पावसाळा म्हणजे रामाला एक संकटकाळच वाटत होता.

पावसाळा गेला आणि शरद ऋतू सुरू झाला. परंतु सुग्रीव रामाचे काम करण्याची

मोष्ट पार विसरून गेलासारखे हनुमानाला वाटू लागले. कारण सुग्रीव सर्वे राज्य-कारभार मंत्र्यांच्या हातात देऊन स्वतः अंतःपुरात सुखोपभोगात मग्न झाला होता. त्याची बायको कर्मा अगूनही त्याच्या वडील भावाची शायको ताराखोदेखील तो विवाहबद्ध झाला.

ते कळतांच हनुमान सुग्रीवाला जाऊन भेटला व त्याला त्याच्या कर्तव्याची जाणीव करून देत म्हणाला— "तुला राज्य-वैभव प्राप्त झाले. तु आषल्या मित्रबंध-बाकी तुझी जे कर्तव्य आहे त्याचे पालन नको का करावला? स्वतःचे काम गेले तरी मित्रांचे काम करून दाखविणाराला

कधी नकसान सहन करावे लागत नाही. जापण सीतेचा शोध लावण्याचे कबूल केले आहे. ते काम आतांच मुरू केले पाहिजे. राम सज्जन आहे, म्हणून धीर धरून तुम्ही वाट पाहूचो आहे. सीतेच्या शोधास लक्ष्मण वानरांना पाठवू."

ते ऐकून सुग्रीव जणूकाही अपेक्षित जागा झाला. त्याने नीलला बोलाविले आणि चतुर्दिक पसरलेल्या वानरसेनेला एकत्र करण्यास आज्ञा केली. पंथरवड्याच्या भात जे कोणी येणार आहेत त्यांना मृत्युदंड दिला जाईल, असे जाहीर केले.

मध्यंतरी राम पावसाळी संपला तरी सुग्रीव न आलेला पाहून मोठ्या कष्टाने लक्ष्मणाला बोलावून म्हणाला—"सुग्रीव शत्रुकाल हांपताच सीतेच्या शोधार्थे लागण्याचे वचन देऊन गेला खरा, परंतु वचन वित्यागमाणे तो वागला नाही. त्याला माझ्या बाणाचे लक्ष्य होण्याची इच्छा आहे, वाटते. तू जाऊन त्याला मला या बॅफिकीर-पणाचा राम आला अमत्याचे मांग.

वालीला ज्या मागाने पाठीवले त्याच मागाने सुग्रीवाला पाठवीन असे श्री म्हणाल्याचे सांग. श्री वल्ल वालीचाच वच केला आहे, सुग्रीवाने वचनभंग केल्यास त्याला त्याच्या सर्व वंधुबांधवांस त्याच मागाने पाठवीन. हे सर्व त्याला कसे मांगायचे हे तूच ठरवून सांग."

लक्ष्मणाला देखील सुग्रीवाचा फार राम आला. म्हणाला—"हा सुग्रीव त्याला राज्य लाभ कसा आला, हे विसरला आहेसे वाटते. त्याचे राज्य विकणार नाही. श्री हा निघालोच. त्या सुग्रीवांचा वच करून अंगदाच्या सह्याय्याने सीतेच्या शोधार्थे जातो." असे सांगून लक्ष्मण निघाला तेव्हा रामाने त्याला धोडे बांधायला सांगितले व म्हणाला—"लक्ष्मण! तसे काही करू नकोस. त्याचा व आपला परस्परश्री जो स्नेह आहे तो विसरू नकोस. सुग्रीवाची नीटच झाल. तो सरळ वागला नाही एवढेच, त्याने आतांपर्यंत आपल्याविकट काही केले नाही, हे विसरू नकोस."

अमरवाणी

अधिना मुपचानाम्
पूर्व चाप्युपकारिणाम्,
आशां संश्रित्य यो हन्ति
स लोके पुरुषोत्तमः ॥

॥ १ ॥

['पूर्वी ज्यांनी उपकार' केला आहे आणि जे सुशील चांगले आहेत त्यांनी मदत मागितली असतां देव्याचे मान्य करून दया देणारे या जगात अघय व नीच गणले जातात.]

शुभं वा, यदि वा पापं,
यो हि वाक्य मुदीरितम्,
सत्येन प्रतिगृह्णाति
स वीरः पुरुषोत्तमः ॥

॥ २ ॥

[जापण दिलेले वचन, मग ते बरे असो वा वाईट ते जो पालन करतो तोच खरा शूर पुरुषोत्तम होय.]

कृतार्थां ह्यकुतार्थानां
मित्राणां न भवन्ति ये,
तान्मृता नपि क्रम्यादाः
कृतघ्ना श्री प्रभुजते ॥

॥ ३ ॥

[उपकारकर्त्या मित्राला प्रसंग आवा असतां प्रत्युपकार न करणाऱ्यांना मृत्यू मान्यावर कावळे, घारीमुढां वीर मानित नाहीत (तात्पर्य, इतका तो पृथित होय.)]

